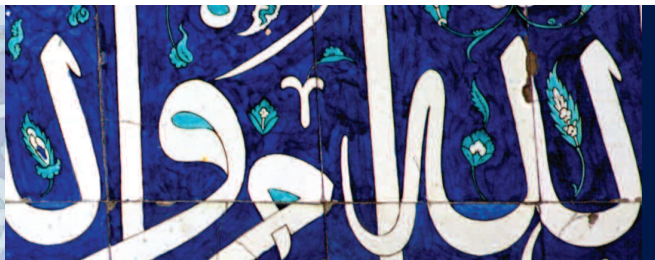
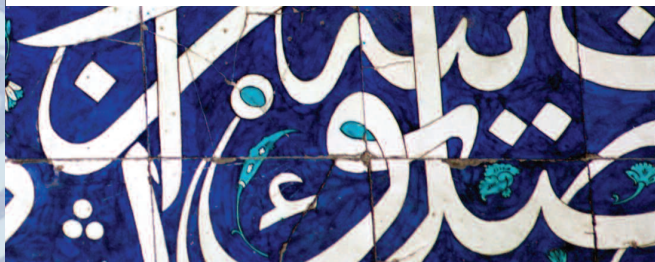

ҚУРЪОН ВА СУННАТГА
ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАР

CONTEMPORARY
APPROACHES TO
THE QUR'AN
AND SUNNAH

Edited by MAHMOUD AYOUB

(ШТ) «Китобларининг қисқача сериялари»

ҚУРЪОН ВА СУННАТГА ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАР

Махмуд Айуб

Халқаро ислом тафаккури институти (ИИТ)

Бишкек 2022

УДК 297.18
ББК 86.38-2
М 36

Китоб хомийси:

Халқаро ислом тафаккури институти (ИИТ)

Херндон Виржиния АҚШ

Билимлар интеграцияси институти (ИКИ)

Гуржистон Тбилиси

Китоб муаллифи: Маҳмуд Айуб

Китобни ўзбекчага таржима қилган: Эшбоева Раҳат: – Б.: 2022

Китоб муҳаррири: Мирзахидова Муяссар

Ушбу китоб муаллифлик ҳуқуқи билан ҳимояланган. Нашриётнинг ёзма рухсатисиз ҳамда лицензион шартномага асосланган қонуний истисно ва қондалардан ташқари, китобнинг бирон бир қисми нашр қилиниши мумкин эмас. Ушбу китобда билдирилган қарашлар ва фикрлар муаллиф ёки нашриётнинг фикрларини ақс эттириши шарт эмас. Ташқи ва хорижий web-сайтларда ношир URL манзилларнинг тўғрилиги учун жавобгар эмас ва бундай сайтлардаги материалларнинг аниқ ёки долзарблигига қафолат бермайди.

«Эҳсон Хайрия» жамоатчилик фонди томонидан нашр қилинган.

**Ушбу китоб Қирғизистон мусулмонлари диний идораси томонидан
тасдиқланган № 78**

Қуръон ва суннатга замонавий ёндашувлар (Uzbek)

Маҳмуд Айуб

ИИТ «Китобларининг қисқача сериялари»

© Халқаро ислом тафаккури институти (ИИТ)

1444 АН / 2022 СЕ

Paperback ISBN 978-9967-08-952-5

Contemporary approaches to the Quran and Sunnah (Uzbek)

Mahmoud Ayoub

ИИТ «Books-In-Brief Series»

The International Institute of Islamic Thought (ИИТ)

1438 АН / 2016 СЕ

Paperback ISBN 978-1-56564-684-1

ИИТ

P.O. Box 669

Herndon, VA 20172, USA

www.iiit.org

Барча ҳуқуқлар ҳимояланган

ISBN 978-9967-08-952-5

УДК 297.18
ББК 86. 38-2

Халқаро ислом тафаккури институтининг китобларининг қисқача сериялари

Халқаро ислом тафаккури институтининг китобларининг қисқача сериялари – бу институтнинг муҳим нашрларининг ихчам шаклда ёзилган, ўқувчиларга асл нусханинг энг муҳим мазмуни тўғрисида асосий тушунчаларни бериш учун яратилган қимматли тўпламидир. Қисқа, ўқиши осон, вақтни тежайдиган шаклда ёзилган ушбу қисқа хулосалар катта ҳажмдаги нашрнинг батафсил, пухта ёзилган шарҳини тақдим этади ва умид қиламизки, ўқувчиларни асл нусхасини ўрганишга ундайди.

“Қуръон ва суннатга замонавий ёндашувлар” – АҚШнинг Виржиния штати Херндон шаҳридаги Халқаро Ислам тафаккури институтининг штаб-квартирасида йиғилган 2008-йилги Олимларнинг ёзги институтида тақдим этилган махсус танланган мақолалар тўпламидир. Ҳар йил ўтказиладиган ёзги институтнинг мақсади бу Қуръон ёки суннатни ўрганишга алоҳида қизиқиш ёки тажрибага эга бўлган тажрибали ва ёш олимларни бирлаштириш ва жалб қилиш. Ушбу тўпламни ташкил этувчи, бобларга бўлинган иншолар Қуръон ва суннатга боғлиқ турли муҳим мавзулардаги турли хил асарлардан иборат.

Қуръон ва суннат мусулмон иймони, ҳаёти, қонуни ва тақводорликнинг икки асосий манбаидир. Мусулмонлар учун Қуръон, илоҳий хабар ёки *вахий* (*wahy*) сифатида, улар иймонининг асоси ва суннат

ёки Муҳаммад Пайғамбарнинг (С.А.В.) ҳаётий намунаси уларнинг ахлоқининг асосидир. Улар биргаликда Худо қонунининг “шариат” (Sharī‘ah) икки манбасини, кундалик ҳаётдаги фаровонлик ва бахт-саодатга, шунингдек, охиратдаги роҳат-фароғатга йўллайдиган қўлланмани ташкил этади. Илоҳий *илҳом* (*ilhām*) бўлмиш Қуръон ва Суннат моддий ва расмий жиҳатдан иккита мустақил манба бўлса-да, улар динамик муносабатлар билан ажралмас боғлиқдир. Қуръондаги қарорлари ва буйруқлари (*ahkām*) Худонинг қонунини (*Shar‘*) тузади. Улар *саҳиҳ* суннатнинг кўрсатмалари билан тўлдирилган бўлиб, уларнинг обрўси фақат Қуръоннинг амрларидан кейин иккинчи ўринда туради. Қуръон бу *Китоб* (*Kitāb*) ва суннат – *ҳикматдур* (*ḥikmah*). Улар билан Худонинг охириги Пайғамбари Муҳаммад (С.А.В.) инсониятни Худога олиб борадиган тўғри йўлга (*al-ṣirāṭ al-mustaqīm*) ҳидоят қилиш учун юборилган. Бу китоб бутун дунё мусулмон жамиятлари ҳаётида Қуръон ва суннатнинг ўрни мусулмонлар ва ғайримусулмонларга эслатиб туриш учун хизмат қилиши кўзда тутилган.

Китоб асл нусхасининг қисқартирилган нашри
ҚУРЪОН ВА СУННАТГА ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАР
ISBN hbk: 978-1-56564-578-3
ISBN pbk: 978-1-56564-577-6
2012

Биринчи боб

Қуръонда бекор қилиш учун далиллар: танқид. Исрар Аҳмад Хан

Қуръон атрофида айланувчи диний ва қонунчилик мунозаралари *фақиҳлар* (ҳуқуқшунос олимлар) (*fuqahā*) ва *муфассирларнинг* (изоҳловчилар ёки шарҳловчилар) (*mufassirūn*) турли тарафларга бўлиниб кетишига сабаб бўлган. Қуръонда бекор қилиш ҳақидаги мунозаралар бўйича мусулмон уламолари ўртасида икки тараф пайдо бўлди. Ушбу икки лагерь асосан бекор қилишни қўллаб-қувватлайдиганларни ва бекор қилишни рад этадиганларни ўз ичига олиб, иккаласи ҳам бу масала бўйича ўз қарашлари тўғрилигини талаб қилмоқдалар. Бироқ, бу икки гуруҳнинг даъволари борасида фақат икки эҳтимоллик бўлиши мумкин: ё олимларнинг ҳар икки гуруҳи бекор қилиш масаласида янглишган, ёки улардан фақат биттаси ҳақдир. Ушбу бобда Қуръондаги бекор қилиш таълимотининг тарафдор ва қарши далилларга оқилона ва танқидий қараш келтирилган.

“*Насх*” (*Al-naskh*) сўзма-сўз икки нарсани англатади: 1) йўқ қилиш ва олиб ташлаш. Масалан, қуёш сояни олиб ташлайди (*насх* қўлланилади), чунки қуёш кўтарилиши билан соя чекинади. Шундай мисоллардан бири Қуръонда ҳам учрайди: “...Бас, Аллоҳ шайтон ташлайдиган нарсани кетказур...” (*насх* қўлланилади, 22:52); 2) ҳужжатни бошқа жойга кўчириб олмоқ. Масалан, улар китоб кўчирилган дейишади. Бу маънонинг Қуръоний мисоли: “... Албатта, Биз қилган амалингизни ёзиб турган эдик”. (45:29) Шариатда (Ислом ҳуқуқ тизими) “*насх*”нинг қўлланилишига келсак, у биринчи маънони англатади, чунки дастлаб одамлар учун мажбурий бўлган амрни бекор қилиши, уни алмаштириш билан ёки алмаштирмасдан бекор қилиш демакдир.

Ал-Зурконий бекор қилишни “қонуний асосли далил ёрдамида ислом амрини бекор қилиш” деб таърифлади.

Бекор қилиш фойдасига илгари сурилган важлар бекор қилишнинг турли тоифаларга ажратилиши туфайли кўпдир. Бу далилларнинг барчаси икки хил бўлади: умуман бекор қилиш тушунчасини мустаҳкамловчи ҳамда Қуръоннинг ўзида бекор қилиш мавжудлигини тасдиқловчи. Қуръонда бекор қилиш ҳолларини тасдиқлаш учун келтирилган оятлар: 2:106, 2:269, 3:7, 4:160, 5:48, 13:39, 16:101, 17:86 ва 22:53. 2-суранинг 106-оятида шундай дейилади: “Оятлардан биронтасини *наسخ* қилсак ёки унутдирсак, ундан яхшисини ёки унга ўхшашини келтирамиз...” Бу оятда Худонинг ўзи томонидан қилинган бекор қилишнинг юзага келиши ёки эҳтимоли аниқ кўрсатилган. Бекор қилишнинг ҳимоячилари учун “оят” (*’Аyah*) Қуръондан олинган шеър демакдир. Қуръонда “*айя*” (*’Аyah*) сўзининг иккиланган варианты 86 марта ва унинг кўплик сони “*айят*” (*’Аyāt*) 296 марта ишлатилган. Бу ишлатишлар фақат Қуръоннинг “оят”нинг оддий маъносини англатмайди. Бекор қилиш тарафдорлари уч *саҳобага* (*ṣaḥābah*), яъни (Пайғамбарнинг саҳобаларига) Умар ибн Хаттоб, Али ибн Абу Толиб ва Абдуллоҳ ибн Аббосга тегишли куйидаги уч баёнотни ҳам келтирадилар. Умар бир баёнида: “Убай ибн Каъб бекор қилиш масалаларида бизларнинг энг билимдонимиз”, – деган. Ушбу хабарнинг ровийлари занжири йўқ ва шунинг учун унинг ҳақиқийлигини аниқлаш мумкин эмас. Бундан ташқари, Умарнинг сўзларини Қуръонда бекор қилинишга ишора сифатида талқин қилиш шарт эмас.

Иккинчи баёнда Алининг нуқтаи назари у билан ривоятчи ўртасидаги сўзлашув шаклида келтирилган. Али ундан “бекор қилинган” (*al-nasikh*) ва “бекор қилинувчи” (*al-mansukh*) ҳақида биладими, деб сўрайди. Йўқ деганда, Али уни огоҳлантиради: “Сен ўзингни ҳам бошқаларни ҳам ҳалок қилдинг”. Қандай қилиб бу хабар Қуръонда “бекор қилиш” учун далил ҳисобланади? Ривоят қилувчи Али томонидан Қуръонда бекор қилишни билмасликнинг жиддий оқибатларидан огоҳлантирилган Қуръон муаллими бўлганми? Алининг Қуръонда бекор қилиш ҳақидаги саволига зикр

қилинганми? Ҳақиқатан ҳам, ҳикоя қилувчи Қуръон ўқитувчиси бўлмаган ва унинг “ривоятчи” номи аниқ кўрсатганидек, у фақат ҳикоя қилувчи эди. Агар у Қуръон ўқитувчиси бўлса, у ҳеч қачон ҳикоя қилувчи деб айтилмаган бўлар эди. Хабарда айтилишича, ривоят қилувчи аввалги Муқаддас диний китобларни тушунишига асосланиб, ҳар қандай турдаги ҳикояларни, шу жумладан, олдинги одамлар ва Пайғамбарларнинг ҳикояларини айтиб берар эди. Али ундан бекор қилиш ҳақидаги билимни сўраганда, у ундан Қуръондаги бекор қилинувчи оятлари ва аввалги Муқаддас диний китобларнинг бекор қилинган шеърлар ҳақида сўрагани мумкин. Ушбу хабар Қуръонда бекор қилиш учун далил эмас.

Учинчи ҳолатда, Ибн Аббосга мурожаат қилинади, чунки 2-суранинг 180-оятда куйидаги амрда бекор қилиш талқини мавжуд: “Сизлардан бирортангизга ўлим келганда, агар у бойлик қолдираётган бўлса, ота-онаси ва яқинларига тўғрилиқ билан васият қилиш тақводорларнинг бурчи сифатида фарз қилинди”. Ибн Аббос 2:106 ва 3:7 каби оятлар унинг Қуръонда бекор қилиш ҳақидаги фикрини тасдиқлайди, деб талқин қилади. Ушбу оятлар уларнинг маъноси ҳақида диққат билан муҳокама қилинганлар. Улар Қуръонда бекор қилиш ҳақида эмас, балки аввалги Муқаддас диний китобларни Қуръон томонидан бекор қилиш ҳақида баён қилишмоқда. Ибн Аббоснинг исми ғаразли манфаатларга эга бўлганлар томонидан суиистеъмол қилинган.

Ал-Зурқоний Қуръонда амалда қўллаш мумкин бўлмаган баъзи оятлар мавжудлигини айтиш орқали Қуръонда бекор қилиш ҳақидаги далилни илгари сурди. Аммо, бекор қилинган ҳукмлар тўғрисида Қуръонда ҳеч қандай маълумот йўқ. Бундан ташқари, ҳадисларда ҳам бундай анъана йўқ. Ал-Зурқонийнинг баёноти фақат тахминдир. Шунингдек, ал-Деҳлавийнинг сўзларига кўра Қуръонда фақат 2:180, 2:240, 8:65, 33:52 ва 58:12 оятлари бекор қилинган. Қизиғи шундаки, бекор қилиш тарафдорлари ушбу беш оятни бекор қилинмаган деб эълон қилишди. Демак, Қуръоннинг биронта ояти бекор қилинмайди.

Қуръондаги бекор қилиш келишилганлик (розилик) тушунчаси асосида мавжуд деган даъво бор. Аслида, мусулмон олимлари орасида Қуръонда бекор қилиш ҳақида яқдиллик йўқ. Олимлар гуруҳларга бўлинган, улардан бири уни қўллаб-қувватласа, иккинчиси уни рад этади. Бунга қўшимча тарзда, келишилганлик даъвоси бугунги тарихий ҳақиқатга зиддир. Розийнинг айтишича, мусулмон уламолари орасида келишилганлик Қуръон ҳукмларининг амалий аҳамиятини бекор қилиш учун етарли эмас.

Бекор қилиш назариясига қарши ҳаракатнинг бошида Абу Муслим ал-Асфаҳоний (Abu Muslim al-Aṣṣfahānī) турган. Унинг Қуръонда бекор қилиш даъвосини рад қилиш важлари икки хил бўлади: Қуръон таърифлаши ва Қуръон тафсиридир. Унга кўра, Қуръонда бекор қилишни инкор этадиган Қуръон баёноти шу: “Унинг олди-дан ҳам, ортидан ҳам *ботил* келмас. У ўта ҳикматли ва ўта мақталган зотнинг туширганидир”. (41:42) У бекор қилиш назариясини *ботил* (*bāṭil*) деб эълон қилди. Ал-Асфаҳоний Қуръон оятларини бекор қилишдан кўра тафсир қилишни таклиф қилган.

2-суранинг 185-оятисида шундай дейилади: “Рамазон ойида, унда одамларга ҳидоят ҳамда ҳидоят фуқародан иборат очиқ баёнотлар бўлиб, Қуръон туширилгандир...” Ушбу фазилатлар бутун Қуръонга тааллуқлидир. 4-суранинг 82-оятисида бундай дейилган: “Қуръонни тадаббур этиб кўрмайдиларми?! Агар у Аллоҳдан бошқанинг ҳузуридан бўлганда, ундан кўп ихтилофлар топар эдилар”. Бу баёнотга кўра, Қуръон ҳар қандай зиддиятлардан холидир. 5-суранинг 3-оятисида шундай дейилади: “...Бугунги кунда Мен сизнинг динингизни мукамал қилиб бердим. Сизга неъматимни батамом қилдим. Ва сизга Исломни дин деб рози бўлдим...” Бу хабарнинг нозил бўлиши билан Пайғамбар (С.А.В.) ва унинг саҳобалари Қуръоннинг мукамаллигига амин бўлдилар.

11-суранинг 1-оятисида бундай дейилган: “*Алиф. Лом. Ро.* (Ушбу) китоб оятлари маҳкам қилинган, сўнгра ҳикматли ва хабардор Зот томонидан муфассал қилингандир”. 17-суранинг 82-оятисида шундай дейилади: “Биз Қуръонни мўминлар учун шифо ва раҳ-

мат ўлароқ нозил қилурмиз...” Демак, Қуръоннинг ҳар бир қисми, шубҳасиз, бекор қилиш тарафдорлари эълон қилган нарсалардан фарқли ўлароқ, даво ҳисобланади. 36-суранинг 2-ояти: “Қуръони *Ҳаким* ила қасам”. Ушбу оят Қуръонни *Ҳаким (Накӓт)*, яъни доно деб атайди. Аллоҳнинг ҳар бир амрининг маъноси ва муҳимлиги бор. Агар Қуръоннинг бирон бир ояти инсон учун аҳамиятсиз деб ташланса, унда Қуръон у қадар доно бўлиб қололмайди. 39-суранинг 28-оятида шундай дейилади: “Арабча Қуръонни эгриликсиз қилиб (туширдик)...” Табиийки, бу оятда берилган маълумотлар ҳақиқатни ифодалайди.

Қуръон Пайғамбарга (алайҳиссалом) нозил қилинган. Аллоҳ унга Қуръонни тушунтиришни (*bayān*) ҳам ато қилган. Пайғамбар (С.А.В.) томонидан Қуръоннинг бирон бир ояти амалда яроқсиз эканлиги тўғрисида ҳеч қандай тўғридан-тўғри баёнотни топа олмаёпмиз. Агар у бу масалада индамай турган бўлса, унда битта ҳам оят бекор қилинмаган. Бекор қилиш назарияси Қуръон яхлитлигига салбий таъсир кўрсатади. Қуръоннинг асл мавқеини йўқотишига сабаб бўлган ҳар қандай нарса мантиқан рад этилади.

Иккинчи боб

“Адолатли уруш” тушунчасини Қуръон асосида шакллантириш Оиша Мусо

Жиходга “муқаддас уруш” сифатида қарашнинг оммалашган фикри кўплаб сохта олимлардан келиб чиққан тобора кучайиб бораётган Исломга қарши ташвиқот томонидан қувватланди. Ғайримусулмонлар ҳам, мусулмонлар ҳам бу атаманинг тушунмовчилигини кўрсатади. Тарғиботчилар Исломни табиатан зўравон сифатида тасвирлашади, жанговарлар эса Исломга ҳужум қилиб кўрганларига зўравонлик билан жавоб берадилар. Жанговарлар-

нинг хатти-ҳаракатлари билан тарғиботчиларнинг сўзлар ўртасида йўқолган нарса Қуръонда жиҳод сўзининг ишлатилишнинг ҳар қандай маъноси ва бу қуролли тўқнашувга қандай боғлиқлиги ёки бўлмаслиги мумкин. Бугунги кунда олдимизда турган вазифаларимиз: Қуръон асосида жиҳоднинг ҳақиқий тушунчасини ошқора қилиш ва Қуръонга асосланган “адолатли уруш” тамойилларини шакллантириш учун ушбу тушунчанинг қуролли тўқнашувларга муносабатини қандай белгилашини аниқлашдир. Бу бобда матнни замонавий нуқтаи назардан сўзма-сўз ва яхлит таҳлил қилиш, шунингдек, (*tafsīr al-qur’ān bi al-qur’ān*) шарҳловчи тамойилни (Қуръонни Қуръон ёрдамида тушунтириш) ва (*al-asl fī al-kalām al-ḥaqīqah*) ҳуқуқий тамойилни (нутқнинг туб қоидаси – том маъноси) кўллаш таклиф этилади.

Жиҳод масаласида Қуръон нуқтаи назарини қидириш муҳим, чунки мусулмонлар Қуръон Аллоҳнинг китоби ва Ислом эътиқодлари билан амалларини белгилаб берувчи олий ҳокимиятдир, деб ишонишади. Бошқа барча манбалар ундан хабар олади ва унга бўйсунди. Шунинг учун Қуръоннинг тафсири ва тушунтириши, Қуръоннинг баъзи қисмлари бошқаларини изоҳлайди деган фикрга асосланиб, Қуръоннинг ўзидан бошланади. Шу тарзда, бундай яхлит таҳлилдан ишлаб чиқилган тамойиллардан, шунингдек, башоратли анъаналар (ҳадислар) ва биографик адабиёт (*sīrah*) каби бошқа манбалардан олинган маълумотлар билан биргаликда замонавий вазиятларга ҳаётий исломий жавобларни шакллантириш учун фойдаланиш мумкин.

Қуръон курашга ишора қилганда, жиҳод сўзини ишлатмайди. У “*qūmal*” (*qitāl*) сўзини ишлатади. Қуръонда муқаддас уруш (*al-ḥarb al-muqaddasah*) тушунчаси йўқ. Жиҳод атамаси кўпинча урушга мурожаат қилиш тушунилса-да, Қуръон ҳар доим ундан анча кенг маънода фойдаланади. Қуръонда уруш ҳақида тўғридан-тўғри гапирилганда, кўпинча “*qūmal*” (*qitāl*) атамаси ишлатилади. Жиҳод оти Қуръонда атиги тўрт марта учрайди. “*Jaḥada*” феъли (*jāhada*, яъни курашмоқ, интилмоқ) турли шаклларда 31 марта содир бўлади. Уларнинг ҳеч бири *кураш* ёки ҳарбий ҳаракатлар билан бевоси-

та боғлиқ эмас. Қуръонда “жаҳада” феъли (*jāhada*) юзага келган 31 ҳолатнинг 14тасида Аллоҳ йўлида интилиш иймон келтирганларнинг фазилати сифатида жуда умумий маънода ишлатилади. Қуръонда “жаҳада” (*jāhada*) сўзининг кенг тарқалиши, умумий ишлатилиши мумтоз мусулмон ҳуқуқшуносларини жиҳоднинг тўрт турини тан олишга олиб келди: қалб жиҳоди, тил жиҳоди, қўл жиҳоди ва қилич жиҳоди. Булардан биринчиси, ўз қалбини шайтон таъсиридан поклашга уриниши – “буюк жиҳод” саналади. Тил ва қўл жиҳодлари ишончли миссионерлик ҳаракатлари ва хайрли ишларга ишора қилади. Қилич жиҳоди эса айнан одил ва зарурий куч ишлатишидан (зўравонликдан) фойдаланишни назарда тутуди. Гарчи одил ва зарурий куч ишлатишидан фойдаланиш жиҳоднинг бир тури бўлса-да, “жиҳод” атамаси уруш билан маънодош эмас.

Жиҳод сўзи сингари, “қитал” (*qitāl*) сўзи ҳам феълдан ясалган отнинг учинчи шаклидир. Унинг илдизи *q-t-l* бўлиб, “ўлимга сабаб/ўлдириш”нинг маъносини англатади. Ушбу *q-t-l* илдизи Қуръоннинг 122-оятида 170 марта учрайди. Бундай ҳолатларда “кураш” (*qitāl*) сўзи ўнта оят да 13 марта учрайди ва унга мос келадиган “қатала/йуқатилу” (*qātala/yuqātīlu*) оти 52 марта топилган. “Қатала” (*qātala*) сўзи (ўлдирмок) турли хил тусланишларда ва феълдан ясалган “қатл” (*qatl*) оти билан бирга 77та оятида 98 марта учрайди. Қуръонда қотиллик ҳақидаги умумий қарори 17-сура-сининг 33-оятида баён этилган:

“Аллоҳ (ўлдиришни) ҳаром қилган жонни ўлдирманг. Магар ҳақ ила бўлса, майли...”

5-суранинг 32-оятида шундай дейилади:

“Ким бир жонни ноҳақдан ёки ер юзида фасод қилмаса ҳам ўлдирса, худди ҳамма одамларни ўлдирган бўлади. Ким уни тирилтирса, худди ҳамма одамларни тирилтиргандек бўлади...”

Қуръонга кўра, ахлоқий нуқтаи назардан ушбу шартлардан бири бўлмаган тақдирда бир беайб инсонни ўлдирган одам бутун бошли инсониятни ўлдиргандек жиноят қилган ҳисобланади.

Интилиш (jihad) ва *кураш* (*qitāl*) масаласида тушунтириш учун Қуръоннинг айрим қисмларидан фойдаланган ҳолда, тўртта умумий тамойил аниқ бўлиб чиқади. Баъзан курашиш керак, тажовузкорлик эса тақиқланган. Кураш тажовуз ва адолатсизликнинг айрим турларига жавобдир. Сабаблар тўхтаганда ва тажовузкорлар тинчликка интилганда кураш ҳам тўхтайдди. Бу тамойиллар Қуръонга асосланган тузилмани ташкил этади ва унда мусулмон олимлари Пайғамбарлик суннати тафсилотини, шунингдек, замонавий сиёсий ва ижтимоий воқеликни ҳисобга олган ҳолда замонавий даврда урушни оқлаш ва урушни адолатли олиб боришнинг батафсил назариясини ишлаб чиқишлари мумкин.

Учинчи боб

Диний плюрализм ва Қуръон Маҳмуд Айуб

Динларнинг кўплиги ва хилма-хиллиги маданиятлар ва цивилизацияларнинг кўплиги ва турли-туманлигини акс эттиради. Қуръоний дунёқараш, инсониятнинг ирқий ва маданий ўзига хослиги турли-туманлигига ва инсоннинг Худони билиш ва унга ишониш туғма қобилятига урғу бериб, инсониятнинг турли хил динларини ушбу якуний мақсадга илоҳий равишда олдиндан белгиланган йўллар сифатида тан олади. Шунинг учун мен аввал плюрализмга диний ва фалсафий жиҳатдан таъриф бераман. Кейин мен уни Яқин Шарқдаги цивилизацияларнинг тарих доирасида мувофиқлаштиришга ҳаракат қиламан. Ниҳоят, Қуръонда диний плюрализм ҳақида айтиб бераман. Плюрализмнинг луғавий маъноси – бирликка қарама-қарши бўлиб, кўпликни англатади. Бундан ташқари, кўплик айирмани ва шу боис хилма-хилликни назарда тутаяди. Диний нуқтаи назардан диний плюрализм иборасини бир томондан диний эксклюзивизмдан* ва иккинчи томондан диний инклюзивизмдан** ажратиш керак. Диний плюрализм – дин-

ларнинг кўплиги ва хилма-хиллигини табиий ёки илоҳий ҳодиса сифатида тан олишдир. Шундай бўлса-да, агар диний плюрализм турли динларнинг издошлари ўртасида конструктив мулоқот учун мазмунли асос бўлиб хизмат қилса, унда барча динлар ёки ҳеч бўлмаганда барча теистик динлар ҳақиқатга ёки мутлақ ҳақиқатга қонуний йўллар деб тан олиниши керак. Барча асосий динлар ҳақиқат битта эканлигини ва у инсон тушунчасидан устун деб даъво қиладилар. Бироқ, барча динларнинг мақсади ҳақиқатни излаш ва уларнинг барчаси бу мақсадга олиб борадиган йўллар бўлиши керак, чунки “...Албатта, биз Аллоҳникимиз ва, албатта, биз Унга қайтувчимиз...” (2:156)

Теистик динларнинг барча ёзувлари орасида Қуръон ўзининг дунёқарашини илоҳий бирлик ва инсоният хилма-хиллиги, шу жумладан, динларнинг кўплиги шароитида ўрнатганлиги билан ўзига хосдир. Бундан ташқари, у диний хилма-хилликни Худонинг аломатларидан бири (*āyāt*), “осмонлару-ернинг яратилиши”дан кейин иккинчи даражали аҳамиятга эга деб ҳисоблайди. Шунингдек, у диний плюрализм ҳақидаги қарашларини бирмунча прогрессив тарзда тақдим этади. Қуръон ҳар қандай дин ҳақиқатини ўрнатиш учун зарур бўлган тўртта асосий тамойилни белгилайди. Биринчидан, ҳақиқий дин нозил қилинган илоҳий ёзувларда ёки муқаддас қонунларда, яъни “шариатда” (*Shari‘ah*) мустаҳкамланиши керак. Иккинчидан, у Худонинг мутлақ бирлигини тасдиқлаши зарур, “*тавҳид*” (*tawhīd*). Учинчидан, у Худога ва охират кунига фаол иймон келтириши лозим. Ниҳоят, у тақволи ҳаётни – “*эхсон*” (*ihsān*) ни тарғиб қилиши даркор. Ушбу тўрт тамойил асосида Қуръон мусулмонлар, яҳудийлар, насронийлар ва Сабияликларнинг эътиқоди ҳақиқатини тасдиқлайди.

Динлар ва муқаддас китобларнинг кўплиги охир-оқибатда Одам Атодан Муҳаммадгача бир-бирига эргашган бутун дунё маросимида Пайғамбарлар ва элчиларнинг кўплигидан келиб чиқади. Биз Қуръон баёнига таянамиз: “...Қайси бир умматки бўлса, унда огоҳлантиргувчи бўлган”. (35:24) Қуръоннинг бу дунёқарашига кўра, инсоният тарихи башоратли тарихдир. Аслида, башоратли

тарих Худонинг Пайғамбарлари ва элчиларининг топшириғи орқали инсониятни бошқариши тарихдир. Бундан ташқари, бепарво инсониятга Худо билан тузган асл аҳдини қайта-қайта эслатиб туриши керак бўлган илоҳий раҳбарлик ваъда қилинган.

Қуръон динни икки хил, лекин ўзаро боғлиқ ўлчовларда тақдим этади. Биринчиси, Ислом, Христианлик ва Яҳудийлик каби институционаллаш-тирилган динлар. Бу ўзларнинг издошларига яҳудийлар, насронийлар ва мусулмонлар сифатида ҳуқуқий ва ижтимоий ўзига хослигини берадиган ибодат қонунлари ва маросимлари учун асосдир. Ҳар уч урф-одат ҳам идеал тарзда Қуръон буни номлаганидек, ўз фарзандларини мусулмон деб атаган “отангиз Иброҳимнинг дини” (*millat abikum Ibrāhīm*) деб ташкил этилиши керак. Институционаллаштирилган динлар улар кўрсатадиган ички ўлчов учун зарур восита ва пойдевордир. Қуръон ушбу ички ўлчовни “*qumpā*” (*fiṭrah*) ёки Худонинг барча инсоний ижодларини асл яратиши деб атайди. Ушбу илоҳий соф ижод – ҳар бир туғиладиган инсоннинг Худони билиш ва Унга эътиқод қилиш туғма қобилиятидир. Бу эса шуни англатадики, ҳар бир фарзанд покдомон туғилади.

Қуръон нафақат диний хилма-хиллик ва кўпчиликни тан олади, балки динлараро муносабатларини бошқариши керак бўлган тамойилларни ҳам белгилаб беради. У барча ибодат жойларини ҳурмат қилиш ва ҳимоя қилишга чақиради. Худо дейди: “...Агар Аллоҳ одамларнинг баъзиларини баъзилари билан даф қилиб турмаса, узлатгоҳлар, канисалар, хавралар ва Аллоҳнинг номи кўплаб зикр қилинадиган масжидлар вайрон қилинган бўлур эди...” (22:40) На Қуръон, на Пайғамбарлик анъанаси яҳудийлар ва насронийлар ўзлари хоҳламасалар ўз диний эътиқодидан воз кечиб, мусулмон бўлишни талаб қилади. Исломдаги бу диний эркинлик қатъий Қуръон баёнотига асосланган: “Динга мажбур қилиш йўқ...” (2:256) Бу фактнинг тасдиқлаши эмас, аниқ кўрсатмадир.

Қуръон ва Пайғамбарлик анъанаси мусулмонларга ва бошқа динларнинг издошларга асосий тамойиллар бўйича мазмунли суҳбат,

ҳамкорлик ва келишувга киришишни буюрган. Бу Қуръоннинг “умумий кўтарилишнинг адолатли каломӣ” деб аталиши: “Эй аҳли китоблар! Бизга ҳам, сизга ҳам баробар сўзга келинг: Аллоҳдан ўзгага ибодат қилмайлик, Унга ҳеч нарсани шерик қилмайлик ва Аллоҳни қўйиб, баъзимиз баъзимизни Робб қилиб олмайлик, дегин...” (3:64) Аслида, аҳли китобларнинг (*ahl al-Kitāb*) ҳуқуқий номи анча ўзгарувчан эди. Мусулмонлар кўпроқ диний урф-одатларни ўрганганларидек, унга кўпроқ жамоалар қўшилдилар.

Барчамизнинг синови Аллоҳга иймон келтириш ва солиҳ амалларда бир-биримиз билан мусобақалашидир. Бу имтиҳондан келиб чиққани шуки, барча иймон аҳли бир-бирларини ҳурмат қиладилар ва Худонинг барча ваҳийларига ишонадилар. Ислом, Христианлик ва Яҳудийликнинг издошлари учун Қуръон нафақат жиддий синов, балки катта умиддир. Ваъда шу: “Агар улар Тавротга, Инжилга ва уларга Роббиларидан нозил бўлган нарсага амал қилганларида эди, албатта, тепаларидан ҳам, оёқлари остидан ҳам (ризқ) еган бўлардилар...” (5:66)

Тўртинчи боб

Яҳудий-насроний Муқаддас Китобига нисбатан Қуръони Карим: Муқаддас Китоблардаги умуминсоний ва хусусий нарсаларга мусулмон қарашлари Холед Труди

Мусулмонлар Қуръон умуминсоний қўлланма сифатида барча одамларга мурожаат қилувчи кўчирма гапни тақдим этишга мўлжалланган, деб ҳисоблашади. Ўзига хос бўлса, аввалги яҳудий-насроний ёзувлари, Ислом анъанасига кўра, Худонинг Пайғамбари раҳбарлигида маълум миллат учун мўлжалланган муайян маънавий ва дунёвий ишларга эгадир. Мен, мусулмонлар нима учун Қуръоннинг устувор нозил қилинган китоби “*умумба-шарий*” (*muhammadin*) ва яҳудий-насроний муқаддас ёзувлари “хусу-

сий” эканлигига ишонишларини ўрганияпман. Ҳар хил Қуръон оятларини таҳлил қилиш ушбу тадқиқотнинг турли ёндашувларини амалга ошириш учун ишлатиладиган усулни таъминлайди.

Исломда Қуръонга биноан (42:15), барча нозил қилинган илоҳий китобларга иймон ғояси иймон рамзига айланади. Қуръондаги (43:4), (13:39) ва (56:78) каби кўплаб оятлар шуни кўрсатадики, барча муқаддас китоблар “Китобнинг онаси” (*Umm al-Kitāb*) ёки “Яширин китоб” (*al-Kitāb al-Maknūn*) деб номланган, ягона манбасининг (самовий асл нусхаси) бир қисми бўлиб, ушбу ягона манбадан келиб чиққан. Шу тарзда, Қуръон, айниқса, аввалги Пайғамбарларнинг ривоят қисмлари, мусулмонлар учун Пайғамбарлар устун бўлган илоҳий ёзувларнинг бирлигининг асосий диний манбаи ҳисобланади. Шу боис Муҳаммад Пайғамбаримиз (С.А.В.) ва барча мусулмонлар Нух, Иброҳим, Мусо ва Исонинг (алайҳимуссалом) башоратларига, шунингдек, улар ўртасида ҳеч қандай фарқ қилмасдан, улар келтирган Муқаддас Китобларга биринчи иймонлилар бўлишлари шарт. Бундан ташқари, Қуръоннинг 42:13, 3:95, 2:130-133 ва 22:78 оятлари Яҳудийлик, Христианлик ва Ислом дини “илоҳий ваҳийнинг умумий илдизига эга ва уларнинг асосий манбасини фақат битта диний урф-одат эмас, балки битта дин деб ҳисоблаш мумкин” деб таъкидлайдилар.

Бироқ, баъзи Ғарб олимлари Муҳаммад (С.А.В.) Пайғамбарлик фаолиятининг дастлабки тўрт йилида аввалги китоблар билан ҳеч қандай алоқаси бўлмаганлигини таъкидлаб, бу эътиқодни танқид қиладилар. Бошқа томондан, улар унинг Исломни “аввалги библия динлари нуқтаи назаридан” кўрганлигини даъво қилишади. Бундан ташқари, улар “кўплаб мусулмонлар бошқа динларни танқид қилувчи парчаларни таъкидлашни ва бошқа динларни мақтаган қисмларни эътиборсиз қолдиришни ёки оқлашни афзал кўришади”. Уларнинг таъкидлашича, “мусулмонлар бошқа динларни уларнинг кўзларида мукамал дин бўлган Ислом нуқтаи назаридан кўришади”.

Бирок, ушбу далилларнинг асосий муаммоси – Муҳаммад Пайғамбарнинг (С.А.В.) мартабасини ва Қуръонни хронологик ўрганишни икки алоҳида даврга – Маккий ва Мадиний даврларига ажратиш. Бу кўпчилик замонавий олимлар томонидан тўлиқ қўллаб-қувватланадиган амалиётдир. Раҳмоннинг сўзларига кўра, Қуръон оятларини танқидий ўрганиш кеч Маккалик босқичи ва эрта Мадиналик босқичи билан асосий ўхшашликларни келтириб чиқарадиган аста-секин ривожланишни, муайян ўтишни очиб беради. Улар тушунмайдиган нарса шундаки, аксарият мусулмон шарҳловчилари аслида Яҳудийлик ва Христианлик динига эътибор беришган, уларнинг тарафдорлари Пайғамбарлар ҳам, китоблар ҳам (хоҳ Инжил, хоҳ Таврот бўлсин) марҳамат олганлар. Шунинг учун улар бошқа дин вакилларига қараганда қаттиқроқ меъёрлар билан ҳукм қилиниши керак эдилар.

Бундан ташқари, Рашид Ризога кўра (Rashid Rida) “элчи фақат ақл идрок етган нарсани тасдиқлаш, ўлимдан кейин бўладиган нарсалар ва Худога ёқмайдиган ибодат усуллари каби ҳаётий аҳамиятга эга бўлган масалаларни аниқлаш ва тушунтириш учун келади”. Ризо, шунингдек, Худога ва охират кунига бўлган ишониш одамнинг Худонинг қасди билан боғлиқ бўлган энг кам маъсулияти эканлигини тушунтиради. Ушбу хабарни эшитган ҳар бир киши, башоратли ваҳийнинг фойдасини олганидан қатъий назар, бунга ишониши зарур. Ислом илоҳиётшунослигида Пайғамбарлар барча миллатларга бир оз тафсилотлар ўзгариб турадиган муайян муқаддас хабарлар билан юборилган, деган фикр чуқур илдиз отган. Қуръондаги 5-суранинг 3-оятига биноан, *ваҳий* ва башоратнинг ушбу цикли Ислом келиши билан тугамокда.

Ислом анъаналарига кўра, “Ҳақиқат бўлган китоб – бу Худонинг тарихга такрорий аралашувининг қисқача мазмуни бўлиб, у қатъий равшан бўладиган намунавий мувофиқликни қўлга киритади”. Қуръон 5-сурасининг 48-оятини ва шунга ўхшаш оятлар устунлик қилувчи нозил қилинган китоб ғоясини аниқ қўллаб-қувватлайди. Барча мусулмонлар, Худо Қуръонни Китоблар ёки улардан олдин юборилган ҳамма ваҳийларни тасдиқловчи ва мудофаа

килувчи сифатида ҳақиқат билан туширганлигини тан олишлари лозим. Бунинг устига, башоратни яқунлаш тушунчаси Қуръонда 33-сурасининг 40-оятда ва шунга ўхшаш оятларида аниқ ифода этилган бўлиб, унда барча мусулмонлар Муҳаммад Пайғамбар (С.А.В.) Худо томонидан инсониятга юборилган охириги Пайғамбар эканлигига эътиқод қилишлари зарурлиги эслатиб ўтилган.

Аммо Қуръонда Муҳаммад Пайғамбар (С.А.В.) “янги” Ислом динини Библиядаги урф-одатлар билан, айниқса, аҳли китоблар (*ahl al-Kitāb*) Пайғамбарлари билан боғланган ягона қонуний шахс эканлиги таъкидланган. Улар орқали эса Иброҳим (алайҳиссалом) Нуҳ ва Одам Атонинг (алайҳимуссалом) авлодидир. Шунга кўра, мусулмонлар “барча яҳудийлар ва насронийлар араб Пайғамбарига ишониш ва уларнинг нақлларининг давомчиси деб ҳисоблашлари учун даъват этилади”, деб эълон қилишади. Мусулмон шарҳловчилари устун бўлган муқаддас китоб ғоясини Пайғамбарлар, яҳудийлар ва христианлар тарихи билан боғлашган. Улар Яҳудийлик ва Христианликни ҳақиқий ягона диннинг шакллари бўлган ва тарихнинг маълум бир даврида фаолият юритган ҳақиқий динлар деб ҳисоблаганлар. Ислом нақлига биноан, Худо Мусо ва Исо Пайғамбарларини (алайҳимуссалом) фақат Бани Исроилга юборган, Муҳаммад Пайғамбар (С.А.В.) эса бутун дунёга топшириқ билан келган. Ушбу тушунча мусулмон изоҳловчиларнинг Мусо ва Исонинг (алайҳимуссалом) топшириқлари вақт ва макон жиҳатидан чекланган эканлиги ҳақида баҳслашишига сабаб бўлди. Шу сабабларга кўра, мусулмонлар Муҳаммад Пайғамбарнинг (С.А.В.) вазифаси *умумбашарий* бўлиб, жуғрофий, этнологик ёки этник чегаралар билан чекланмаган деб ҳисоблашади.

Мусулмонлар Қуръонни бутун инсониятга хабар, Худонинг бирлигининг “*тавҳид*” (*tawhīd*) бутпарастлик устидан ғалабасини таъминлаш ва яҳудий-насронийларнинг Библия ҳақидаги нотўғри тушунчасини ҳамда Исога (алайҳиссалом) нисбатан насронийларнинг хатоларини тузатиш учун келган *вахий* деб билишади. Ягона “ҳақиқий дин”нинг мавжудлигини ва унинг қонунларнинг асослигини ҳисобга олган ҳолда, мусулмон шарҳловчилар асл соф

этикод борлигини ва Ислом унинг инсоният учун намоён бўлиши эканлигини таъкидлайдилар. Аслида, унинг қонунчилиги, аввалги муқаддас ёзувларнинг қонунлари ва амрларидан фарқ қилувчи қонунлар ва амрларни ўз ичига олган бўлса-да, асосан бир хил бўлиб, фақат ҳозирги замонга мос бўлмаганларни алмаштиради.

Бешинчи боб

Қуръонда тафсир, ижтимоий фанлар ва яҳудийлик Муҳаммад Абу-Нимер

Ислом тарихи давомида диний уламолар барча масалаларда фикрлари қадри бўлган ижтимоий зиёлилар сифатида қарашган. Дарҳақиқат, ушбу олимлар баъзи бир даврларда бошқа фанларда, шу жумладан, физика, алгебра, кимё, астрономия ва тиббиётда юқори натижаларга эришдилар. Бироқ, Қуръон тафсирларида билдирилган фикрлар ҳозирги замон Ислом ислохотининг шартли бўлган жуда оз танқидий таҳлил олган. Мана бу ерда ушбу тафсирчилардан ва Қуръон олимларидан баъзиларининг Қуръондаги яҳудийлар ҳақидаги қарашлари нуқтаи назаридан қисқача фикр юритаман.

Муҳаммад ибн Баҳодир ибн Абдуллоҳ аз-Заркаший (Mohammed ibn Abdullah ibn Bahādir az-Zarkashī, 1391-йилида вафот этган) шарҳловчилар учта сабабга кўра зарур деб тушунтирган: одамлар ўзларининг ақлий қобилиятлари билан фарқ қилишади, шунинг учун баъзи ўқувчилар тушуниш учун ёрдамга муҳтож бўлишлари мумкин; Қуръоннинг баъзи қисмлари оддий одам учун тушунарсиз бўлган баъзи тахминларга асосланган ва баъзи сўзлар бир нечта маънога эга бўлиши мумкин ва фақат илмий мутахассислар томонидан тушунилиши мумкин. Аз-Заркаший бу соҳада бўлажак олимлар учун асосий билимлар талабларини, шу жумладан, классик Араб тили дикцияси ва фонетикаси, шунингдек, “Сабаби ну-

зул” (*asbāb al-nuzūl*, яъни ваҳий нозил бўлишига боис бўлган нарса) тақдим этди. У Қуръоннинг баъзи қисмларини умумий шакли (*umum al-ṣiḡḡah*) ва махсус сабаби (*khuṣūṣ al-sabab*) туфайли тушуниш қийин бўлиши мумкинлигини тушунтирди. Баъзи оятлар ўзларининг ифодаларида умумий бўлиб кўриниши мумкин, ammo улар аниқ бир ҳолатга тегишли бўлиши мумкин.

Жалолиддин ас-Суютий (1505-йилида вафот этган) Қуръон ваҳийсини иккита асосий тоифага ажратган. Биринчи тоифага ҳодисадан кейин ёки Пайғамбарга бўлган саволдан кейин содир бўлган воқеалар киради, иккинчи тоифага эса сабаб йўқ эди. Бундан ташқари, у Қуръон оятларининг маъносига таъсир қилиши мумкин бўлган бошқа бир қатламни кўшиб кўйган: ваҳийнинг аниқ жойи ва вақти, шунингдек, у янги моҳиятни кўтарадими ёки қисман аввалги ваҳийга тўғри келадими. Тафсирга асосий ёндашувлардан бири “Қуръонни Қуръон ёрдамида тафсир қилиш” (*tafsīr al-qur’ān bi al-qur’ān*) деб номланиб, у Қуръоннинг қисмлари бир-бирини тўлдиради, деган тахминга асосланади. Яна бир ёндашув “нақл ёрдамида изоҳлаш” (*al-tafsīr bi al-ma’thūr*) деб аталади.

Саид Ҳуссейн Наср ва Исмоил ал-Форуқий монотеистик дунёқарашни (*tawhīdī*) барпо этиш учун Қуръонга яхлит равишда мурожат қилишди. Ал-Форуқий ва Наср ноиблик ёки *халифалик* (*khilāfah*) тушунчаси асосида Худонинг инсонга бўлган муносабатларини тушунишни таклиф қилдилар. Наср Исломнинг тасаввуфий жиҳатларига урғу берган бўлса, ал-Форуқий илоҳиётга эътибор қаратган. Қуръоннинг барча замон ва макон учун амал қилиши, ундаги ҳар бир баён ҳамма жойда ва ҳар доим ҳақ деб даъво қилишини англатмайди. Юқорида айтиб ўтилганидек, Қуръоннинг классик уламолари одатда ваҳийнинг мазмунини (контекстни) жуда диққат билан кузатиб бордилар. Қуръонни замонавий яхлит тушунчаси ушбу мақолада келтирилган классик талқин асарлари учун бир қатор услубий ва шарҳий муаммоларни келтириб чиқаради. Ўтмишдаги ишларни танқид қилишдан келиб чиқадиган асосий назарий муаммо шундаки, ижтимоий шарҳ муқаддас хабарларнинг талқинга қараганда бошқача ташаббус ҳисобланади.

Бу иккита функцияни ажратиш қийин ёки нокулай бўлса ҳам, қуйидаги савол хали ҳам сўралиши керак. Малакасиз шарҳловчилар одамларнинг хатти-ҳаракатларини кузатишга ва Қуръон ривожланиб бораётган инсон ҳолатлари учун нимани англатишини ишончли тушунтиришларда иштирок этиш ҳуқуқига эга бўлиши мумкинми? Қандай бўлмасин, шарҳловчилар бундай мавзуларга кириб боргач, улар автоматик равишда янги фанлараро билим соҳасига ўтадилар. Бунда улар кенг кўламли мутахассисларнинг танқидларини маъқуллашлари лозим. Ушбу саволнинг амалий аҳамиятини тушуниш учун олимларни талқин қилиш соҳасида ҳам, ижтимоий ва хулқ-атвор фанлари соҳасида ҳам ўқитадиган фанлараро билим соҳасини яратиш имкониятини тасаввур қилиш мумкин.

Олтинчи боб

Қуръон ва Илм Имадеддин Аҳмад

Билим – бу одам ниманидир тушуниш учун аста-секин ишлайдиган жараёндир. Бошқа томондан, идрок бир зумда бўлади ва биз рационал қобилиятни бошқарганимиз сингари идрокни бошқаролмаймиз. Бироқ, рационал қобилият маълум бир парадигма ичида қолганда, биз мумкин бўлган тушунишнинг тор доирасига тушамиз. Парадигмани ўзгартириш учун инқилобий янги илмий ғояларни қабул қилиш йўлидаги тўсиқлар шунақадир. Исломни янги-ча тушуниш ва Қуръондан янги ғояларни ўрганиш учун парадигма ўзгаришига тайёргарлик кўришимиз зарур. Шундай қилиб, Қуръон ва илмга мурожаат қилишда, биз муқаддас Қуръон ва дунёвий илм ўртасидаги фарқни рад этишни талаб қиладиган “монотеистик дунёқараш”нинг (*tawhīdī*) дастлабки шартига риоя қилишимиз керак. Биз Қуръоннинг илм-фанга бўлган муносабатига турли хил ёндашувларни мажозий, сўзма-сўз ва услубий (процессуал) деб таснифлашимиз ва баҳолашимиз мумкин.

Қатъий мажозий ёндашув вақт ўтиши билан Қуръондаги метафоралар мазмунлироқ бўлишини, Библиядаги каби метафоралар эса вақт ўтиши билан тушунилиши қийинлашиб боришини соясида қолдириши мумкин. Қуръони Каримга келсак, Пайғамбар замонидан чалкаш бўлиши мумкин бўлган кўпгина ишоралар бизнинг давримизда аҳамиятли бўлиб қолди. Қатъий сўзма-сўз ёндашув Қуръоннинг абадий ҳақиқатларини илм-фаннинг ўзгарувчан моделлари билан боғлайди. Илмий назариялар доимо ўзгариб ва ривожланиб боради. Фан табиат дунёсини тушуниш учун ақлли моделларни тақдим этади ва бу моделлар ҳеч қачон мутлақ ҳақиқат эмас. Улар ҳар доим бизнинг ҳозирги пайтдаги энг яхши тушунчамиз, лекин улар доимо ўзгариб туради. Қуръон илмий дарслик эмасдир. У бизга Аллоҳ Таоло коинотни қандай яратганини ўргатмайди. Аммо Қуръони Карим бизга Аллоҳ Таоло коинотни ташкил қилганини насиҳат қилади ва унинг тузилишини ўрганишга ундайди. Бинобарин Қуръон илм-фанга қаратилган. (бошқача айтганда Қуръон илм-фаннинг “ёқловчисидир”)

Замонавий илм-фаннинг ривожланишига ҳисса қўшган Ислом цивилизациясининг бир нечта хусусияти (атрибути) мавжуд. Ақл-зеҳн етарли билим манбаи эмас. Шунингдек, тажрибалар ва кузатишлар мавжуд – Қуръон бизга осмонда ва ерда Аллоҳнинг аломатларини излашга буюрганида айнан шундай дейди. Обрў – билим манбаидир. *Ваҳий (Wahī)* – яъни жуда ишончли манбаларидан узатиш ҳам муҳим. Қачонки онгимиз, тажрибаларимиз ва ишончли манбаларимиз бир-бири билан келишиб олса, унда биз одамлар қодир бўлган ишонч билан билимга эгамиз, дейишимиз мумкин. Фақат Аллоҳ Таоло ҳар бир нарсани мутлақ ишонч билан билади.

Қуръони Карим бизга ўқишни, яъни ташқи манбалардан билим олишни буюрган. Индукция* назарияни тажриба ва тажрибадан олинган (эмпирик) кузатиш орқали синчковлик билан синаб кўришни талаб қилади. Умумжаҳон нуқтаи назаридан Қуръон ўргатади ва биз барча ҳақиқатлар Аллоҳдан келишига ишонамиз. Шунинг учун Аллоҳ Таоло ҳар бир миллатга ўз элчиларини юборганлиги сабабли, барча одамлар ҳақиқатга муяссар бўлиб, биз ўз

тарихимизни билиш билан чекланиб қолмаймиз. Бизда руҳонийлик бекор қилинган ва ҳар бир мусулмон, хоҳ эркак, хоҳ аёл бўлсин, бешиқдан то қабргача илм излашга мажбурдир. Ислом моддий муваффақиятни хор қилмайди ва зоҳидликни тарғиб қилмайди. Молиявий жиҳатдан муваффақиятли жамият – аниқ фанлар бўйича тадқиқотлар олиб борадиган жамиятдир. Академик эркин муҳитда илм-фан муқаррар равишда олдинга силжийди. Шунингдек, академик эркинлик илмий тараққиёт учун муҳимдир. Мусулмонлар учун академик эркинлик бу бизнинг шахсий масъулиятимиз ва Аллоҳ Таоло олдида бурчимизнинг натижасидир.

Бироқ, Ислом илми асосида фақат битта элемент тўғридан-тўғри Қуръондан келиб чиқмайди: бу тўғри цитата келтириш масаласидир. Ислом ҳадисшуносликда цитата келтиришни ривожлантиришда муҳим роль ўйнаган. Обрў илмда роль ўйнаган экан, замонавий илм-фанда обрўни шубҳа остига олиш мумкин. Шу сабабли, нуфузли манбалардан цитаталар келтирганда, улар аниқ ва тўғри кўрсатилиши зарур. Ҳадисшунослик бошқа илмлар амал қилган моделни яратган.

Илмий оламда бирмунча мустаҳкам ўрнашган туғилаётган ғоялар ҳали омманинг онгига тўлиқ сингиб кетмаган бўлиши мумкин. Ернинг Қуёш атрофида айланиши ҳақидаги фикр олимлар орасида тез ўрнашиб қолган бўлса-да, оддий одамлар буни яна бир неча юз йил қабул қилмаганлар. Бугунги кунларда одамлар Қуёшнинг Ер атрофида айланишига ишонишган деган фикрдан кулишлари мумкин бўлганлар сўрашса керак: Ернинг Қуёш атрофида айланиши ўз-ўзидан равшанми? Қуръони Каримда (*ghayb*) ва (*shahādah*), яъни яширин ва равшан ёки кўринмас ва кўринадиган нарсалар ҳақида зикр қилинади.

Хаос назарияси, одатда “Капалак таъсири” деб номланиб, жисмоний тизимлар бошланғич шароитидаги кичик ўзгаришларга жуда сезгир эканлигига ишора қилади. Квант механикаси билан бирлашганда, кичик ўзгаришларга жисмоний тизимларнинг бу юқори сезувчанлиги инсон иродаси эркинлиги ва илоҳий аралашув каби

диний масалалар муҳокамасига ўхшаш бўлиши мумкин. Квант механикаси ҳамма нарса унинг дастлабки ҳолатидан аниқланади, деган тушунчани рад этгандек туюлади. Қоинотдаги ҳамма нарса бошқа ҳамма нарса билан ўзаро алоқада бўлиб туюлади.

Квант механикаси бу ерда қаралаётган тўлқин заррачанинг ҳолати ва импульсининг эҳтимоллик тўлқини, шунингдек, заррачанинг ҳолати ва заррачанинг импульси аслида кузатилмагунча мавжуд эмас эканлигини билдиради. Фақат заррачаларнинг маълум жойда бўлиш эҳтимоли ёки заррачанинг маълум импульсда бўлиш эҳтимоли мавжуд. Заррачанинг ҳолати ёки импульсини билишнинг ягона йўли уни кузатиш ёки ўлчашдир. Бироқ, уни кузатганингизда, сиз кузатилган нарсага таъсир этасиз, яъни уни ўзгартирасиз. Агар шундай савол берсангиз, уни кузатмасам нима бўлади? Ҳеч ким қарамаса ой борми? Биз буни билмаймиз.

Ҳамма нарса физика эмас. “Шаҳада” (*shahādah*) “*ғайб*”нинг (*ghayb*) оқибатидир. “*Ғайб*” жисмоний бўлмаслиги мумкин. Хаос назариясида квант фарқи, масалан, синапс отилиб чиқадими ёки йўқми, макроскопик дунёда бировни кучоқлаш ёки ундан юз ўгириш каби турли хил воқеалар занжирларига олиб келиши мумкин. Бу инсон иродаси масалалари. Бутун қоинот ҳақида гапирганда, биз илоҳий иродани назарда тутамиз. Агар Аллоҳ Таоло сизнинг дуоларингизга жавоб беришни хоҳласа, У яратган жисмоний қонунларга зид бўлмасдан дуоларингизга жавоб бериши мумкин. Чунки квант механикаси сизга фақат нарсалар қандай қилиб жами ўзини тутиши мумкинлигини айтади. Унга кўра, баъзи нарсалар муайян даражада эҳтимолдан йироқ. Квант механикаси сизга Аллоҳ Таоло қандай қилиб одатда нарсаларни бажарилишини айтади, лекин ҳар қандай ҳолатда ҳам Аллоҳ бошқа нарсени қилиши мумкин ва бу физика қонунларини бузмайди. Бу физика қонунларига жуда мос келади.

Динни муқаддас ва илмни дунёвий деб ҳисоблаш ўрнига, намоён бўлган ва тушунтирилган нарсаларни, шунингдек, “шаҳада”ни (*shahādah*) тушуниш ишлари муқаддас матннинг сўзи ва

маъносини англаш каби муқаддасдир. Табиат китоби ҳам муқаддас матндир ва уни англаш ҳам ибодатдир.

Еттинчи боб

Қуръон оятларини кўрсатмалар билан таржима қилиш: тематик қиёсий кўриб чиқиш Довуд Нассими

Қуръонни таржима қилиш умуман мураккаб вазифа бўлса-да, Қуръондаги кўрсатмаларнинг оятларини таржима қилиш анча мураккаб. Бунинг учун таржимонлардан ҳар иккала тилда билим ва малакага эга бўлишдан ташқари, бошқа кўплаб омилларни тушуниш ва кўриб чиқиш талаб этилади. Қуръони Карим (асл тилида) Худонинг мукамал сўзи бўлганлиги сабабли, мусулмонлар учун Қуръонни бошқа тилларга таржима қилиш ҳар доим чеклангандир. Шунинг учун Ислом уламолари ва Қуръон таржимонлари Қуръоннинг ҳар қандай таржимаси аслида Қуръонга тенг келадиган нарса эмас, балки Қуръон маъносининг таржимасидир, деган фикрга қўшиладилар.

Тўрт таржимани таққослашга ҳаракат қилинди: Абдуллоҳ Юсуф Али (бундан кейин ЮА), Қуръони Каримнинг маъноси (Abdullah Yusuf Ali, *The Meaning of the Holy Qur'an*); Муҳаммад Асад (МА), Қуръон хабари (Muhammad Asad, *The Message of The Qur'an*); Муҳаммад Тақийуддин ал-Ҳилалий ва Муҳаммад Муҳсин Хан (Ҳ-Х), Қуръони Карим маъноларининг инглиз тилида талқини (Muhammad Taqiyyu al-Din al-Hilali and Muhammad Muhsin Khan, *Interpretation of the Meanings of The Noble Qur'an in the English Language*) ва Саид Абул Аъла Маудуди (А/М), Қуръонни англаш сари: “Tafhīm al-Qur’ān”нинг қисқартирилган версияси (Sayyid Abul A'la Mawdūdī, *Towards Understanding The Qur'ān: Abridged Version of Tafhīm al-Qur'ān*). Парча маъно равшанлиги, оятнинг контекстини кўриб чиқиш, мавзу, бўлим, сура, ҳуқуқшунослик

билимларини кўриб чиқиш (fiqh), шунингдек, ушбу асрнинг тарихий аҳволи ва муаммолари нуқтаи назаридан муҳокама қилинади. Ушбу бобда кўриб чиқиш учун танланган парча, фақат аёллар учун кийиниш қоидалари белгилайдиган тегишли матнларнинг атиги биринчи қисмини ўз ичига олади.

Қуръоннинг қарорлари (*aḥkām*) ёки фармойиш, кўрсатма, буйруқ, декрет, фармон ёки ҳукм шариатнинг асосий манбасини ташкил этади. Қуръондаги кўрсатмаларнинг оятларининг тили кўпинча ўзига хос услубига эга. Қуръоннинг кўпгина кўрсатмалари мўминларга тўғридан-тўғри мурожаат қилиш билан бошланади, масалан, “Эй иймон келтирганлар!”. Қуръон таржимонлари ҳуқуқшунослик (fiqh) ва Қуръон билан боғлиқ замонавий дунёдаги муаммолари ҳақида билимга муҳтожлар. 24-сура 31-оятининг турли хил таржималари муҳокама қилинади. Ушбу кўрсатма “*аҳкам ал-ҳижоб*” (*aḥkām al-ḥijāb*) деб номланади. *Ҳижоб* (*ḥijāb*) эркаклар ва аёлларга тегишли бўлса-да, кўпинча аёллар учун кийиниш қоидалари деб аталади.

24-суранинг 31-оятидан олдин мусулмон эркакларга кўзларини пастга қаратиб, покликларини эслашга буюрган оят келтирилган. Бунда эркаклар ҳам, аёллар ҳам, 24-суранинг 30-оятда тушунтирилганидек, кўзларнинг тушиши ва тананинг алоҳида жойлари ҳимоя қилинишини кузатишлари лозим. 24-суранинг 31-оятда эса аёллардан зийнатни (*zīnah*) ёки табиий гўзаллигини ёпишини талаб қилади. Ушбу оятнинг кейинги қисми аёлларни ерни қаттиқ босмай, секин юришга ундайди, токи одамларнинг эътиборини жалб қилмасин. 24-суранинг 31-ояти ҳамма мўминларни ҳақиқий муваффақият учун Худога мурожаат қилишга даъват қилиш билан тугайди.

ЮА бу оятни қуйидагича таржима қилган:

(24:31) Ва мўмина аёлларга нигоҳларини туширишлари ва аҳлоқлилигини сақлашларини (*2984); ўзларининг гўзалликларини ва зийнатларини намойиш қилмасликларини, [одатда] намоён бўлиши бўлган нарсалардан мустасно (*2985); кўкракларини ҳижоб

билан ёпишини ва эрларидан, оталаридан, эрларининг оталаридан, ўғилларидан, эрларининг ўғилларидан, ака-укаларидан ёки ака-укаларининг ўғилларидан ёки опа-сингилларининг ўғилларидан ёки аёлларидан ёки улар эгалик қиладиган қуллардан ёки жисмоний эҳтиёжлардан холи эркак хизматкорлардан ёки жинсий алоқанинг уяти ҳақида тасаввурга эга бўлмаган ёш болалардан бошқа ҳеч кимга гўзаллигини намоёиш қилмасликларини; ва уларнинг яширин зийнатларига эътибор тортиш учун оёқлари билан тақиллатмасликларини айт. (*2986) Ва эй иймонлилар! Бахт-саодатга эришиш учун ҳаммангиз Аллоҳга мурожаат қилинг. (*2987)

МА оятни қуйидагича таржима қилган:

(24:31) Ва мўмина аёлларга кўзларини пастга туширишини ва иф-фатларини эсда тутишларини ва [одоб билан] аён бўлиши мумкин бўлган нарсалардан ташқари, уларнинг дилбарликларини [омма олдида] кўрсатмасликларини; (*37) шу сабабдан улар ҳижобларини кўкракларига ташлаб олишларини, (*38) ва эрларидан, ёки оталаридан, ёки эрларининг оталаридан, ёки ўғилларидан, ёки эрларининг ўғилларидан, ёки ака-укаларидан ёки ака-укаларининг ўғилларидан ёки опа-сингилларининг ўғилларидан, ёки аёлларидан, ёки ўзлари ҳақли равишда эгалик қиладиганлардан, ёки ҳар қандай жинсий истакдан ташқарида бўлган эркак хизматкорларидан, (*39) ёки аёлларнинг яланғочлиги ҳақида билмайдиган болаларидан бошқа ҳеч кимга дилбарликларини [устига] намоёиш қилмасликларини; ва яширин жозибаларига эътибор бериш учун [юриш пайтида] оёқларини силкитмасликларини айт. (*40) Ва [ҳар доим], эй мўминлар – барчангиз – тавба қилиши билан Худога мурожаат қилинг, шунда сиз фаровон мавқега эришишингиз мумкин! (*41)

Ҳ-Х оятни қуйидагича таржима қилган:

(24:31) Ва мўмина аёлларга [ҳаромларга қарашдан] нигоҳларини тушуришларини ва аврат жойларини [ноқонуний жинсий алоқалардан ва ҳ.] ҳимоя қилишларини ва [қўл кафтлари ёки йўлни кўриш учун битта ёки иккала кўз каби, ёки ҳижоб, қўлқоп, бош кийим, фартук ва ҳ. каби уст кийим] намоён бўлиши бўлган нарсалардан

мустасно ўзларининг хуснларини намойиш қилмасликларини ва ҳижобларини бутун *Juyūbihinna* устига [яъни таналари, юзлари, бўйинлари ва кўкраклари устига] буркашларини ва эрларидан, ёки оталаридан, ёки эрларининг оталаридан, ёки ўғилларидан, ёки эрларининг ўғилларидан, ёки ака-укаларидан ёки ака-укаларининг ўғилларидан ёки опа-сингилларининг ўғилларидан, ёки уларнинг [мусулмон] аёлларидан [яъни Исломдаги опа-сингилларидан], ёки уларнинг ўнг қўллари эгалик қиладиган [аёл] куллардан, ёки ғайратлилик етишмайдиган кекса эркак хизматкорларидан, ёки жинсий алоқанинг уяти ҳақида тасаввурга эга бўлмаган ёш болалардан бошқа ҳеч кимга хуснларини кўрсатмасликларини айт. Улар хуснларидан яширган нарсаларини кўрсатиш учун гурс-гурс кадам ташлаб юрмасинлар. Ва барчангиз Аллоҳга ибодат қилингизки, барчангизни мағфират қилсин, эй мўминлар, шунда муваффақият қозонишингиз мумкин. (*1)

А/М оятни қуйидагича таржима қилган:

(24:31) Ва мўмина аёлларга нигоҳларини пастга туширишини ва авратларини ҳимоя қилишини ва (*20) фақат ўз-ўзидан очик бўлган нарсалардан мустасно, ўз хуснларини ошкор қилмасликларини ва кўкраклари устига ҳижоб тортиб олишларини ва ўз гўзалликларини ошкор қилмасликларини буюр, фақат эрларига, ёки оталарига, ёки эрларининг оталарига, (*21) ёки ўғилларига, ёки эрларининг ўғилларига, (*22) ёки ака-укаларига, (*23) ёки ака-укаларининг ўғилларига ёки опа-сингилларининг ўғилларига, (*24) ёки улар шерик бўлган аёлларга, (*25) ёки кулликда бўлганларга, ёки жинсий истаксиз ўз хизматида бўлган эркак хизматкорларга, (*26) ёки аёлларга нисбатан ҳаром ишларни ҳали билмаган ўғил болаларга. Уларнинг яширин хуснлари аниқ бўлиши учун улар ерни тепинмасликлари керак.

Қиёсий тақризда калит сўзлар ва ибораларга эътибор қаратиб, ЮА иккала жиҳатни ҳам қамраб олган (*zīnah*) сўзини “гўзаллик ва зийнат” деб таржима қилган. МА уни “дилбарлик” деб таржима қилди, бу кўркем қиёфани англатади. Ҳ-Х ва А/М уни табиий гўзалликни

камраб олмайдиган “хусн” деб таржима қилишган. МА (*khimār*) сўзини “бош кийим”, бошқалари эса “ҳижоб” деб таржима қилдилар. ЮА ва МА (*jilbab*, кўплик: *jalabib*) сўзини “уст кийим” сифатида кўрсатганлар, аммо ЮА буни ўз шарҳида “уст кийим: бутун танани қоплайдиган узун кўйлак ёки бўйин ва кўкракни ёпувчи плаш” сифатида изоҳлаган. Ҳ-Х буни “плаш (ҳижоб)” ва А/М – “ташқи қоплама” сифатида кўрсатганлар.

(*Yudnīna ‘alayhinna min jalābībihinna*) иборасига келсак, таржимонлар ушбу иборани қуйидагича таржима қилишган. ЮА: “Улар уст кийимларини [уйдан ташқарида] ўзларига ташлаб олишлари керак”. МА: “Улар уст кийимларининг бир қисмини [омма олдида] устларига тортиб олишлари керак”. Ҳ-Х: “Таналари бўйлаб плашларини [ҳижобларини] тортиб олишларини [яъни йўлни кўриш учун кўзлари ёки битта кўзидан ташқари ўзларини бутунлай бекитиб олишлари керак]”. А/М: “Ташқи қопламаларининг бир қисмини ўз атрофларига тортиб олишлари керак”.

(*Illā mā zakhara minhā*) иборасини таржимонлар қуйидагича таржима қилганлар. ЮА: “[одатда] Намоён бўлиши бўлган нарсалардан мустасно”. МА: “[одоб билан] аён бўлиши мумкин бўлган нарсалардан ташқари”. Ҳ-Х: “[кўл кафталари ёки йўлни кўриш учун битта ёки иккала кўз каби, ёки ҳижоб, кўлқоп, бош кийим, фартук ва ҳ. каби уст кийим] Намоён бўлиши бўлган нарсалардан мустасно”. А/М: “Фақат ўз-ўзидан очиқ бўлган нарсалардан мустасно”.

(*Wal yaḍribna bi khumurihinna ‘alā juyūbihinna*) иборасига келсак, таржимонлар уни қуйидагича таржима қилдилар. ЮА: “Кўкракларини ҳижоб билан ёпишини”. МА: “Улар ҳижобларини кўкракларига ташлаб олишларини”. Ҳ-Х: “Ҳижобларини бутун *Juyūbihinna* устига [яъни таналари, юзлари, бўйинлари ва кўкраклари устига] буркашларини”. А/М: “Кўкраклари устига ҳижоб тортиб олишларини”.

Аёл кишининг кийиниш қоидалари кўрсатмаларини ўз ичига олган оятларнинг таржималарини кўриб чиқаётганда, тўртта таржимондан ЮА ушбу масалани тушунтириш ва ойдинлаштириш учун ўз изоҳида анча кўп керакли маълумотларни келтирган. Бошқа уч таржимон тушунтиришга ҳаракат қилган ва уларнинг ҳар бири аниқланиши ва кўриб чиқилиши керак бўлган баъзи баёнотларни берган. Кўрсатиб ўтилганидек, Қуръоннинг турли таржималарини баҳолаш учун ушбу бобда қўлланилган тематик ёндашув таржимонлар ўртасидаги аҳамиятга эга бўлган фарқларни, шунингдек, таржимонларнинг ўз асосларини (компетентлигини) ошириш учун маълум малакага бўлган эҳтиёжини аниқлаш имкониятини беради.

Саккизинчи боб

Матн (matn)* таҳлилига принципли ёндашувни излаш Сами Катович

Аксарият олимлар Аллоҳ Таолога (Қуръони Каримга) итоат қилиш Пайғамбарга (С.А.В.) бўйсунушдан ажралмасдир, деган тамойилга амал қиладилар. Қуръон Пайғамбарнинг (С.А.В.) обрўйини кўп ҳолларда аниқ белгилаб қўйган, масалан: “Батаҳқиқ, сизлар учун – Аллоҳдан ва охираат кунидан умидвор бўлганлар учун ва Аллоҳни кўп зикр қилганлар учун Расулуллоҳда гўзал ўрнак бор эди”. (33:21) Бирок, тарихда, шунингдек, бизнинг давримизда бўлганидек, Муҳаммад Пайғамбарнинг (С.А.В.) суннатларини у келтирган хабардан – яъни Қуръондан ажратишга уринишлар бўлган. Бундай ёндашув академик жихатдан асоссиз, шунингдек, омма учун ҳақиқий маънога эга эмас. Пайғамбар ўрнагини ўтказиш босқичлари Пайғамбар билан яшаб, унинг мисолига эргашган саҳобалардан бошланади. Расулуллоҳ ҳаёти давомида, улар эшитган ва кўрган нарсаларни ҳозир бўлмаганларга етказганлар. Расулуллоҳ (С.А.В.) вафот этгандан сўнг, улар издошлари – Пайғамбар ҳақида, асосан,

оғзаки нақл орқали билиб олишлари мумкин бўлган воситага айландилар. Умавийлар халифаси Умар ибн Абдулазиз (вафоти 101 ҳижрий/720 милодий) ўзининг ҳукмронлиги давомида ҳадисларни тўплашга чақирган. Суннат амалиёт сифатида ёзма ва оғзаки тасдиқлаш ёки ҳадис адабиётидан фарқ қилади. Амалиёт белгиланган амалиётга боғлиқ ва ёзма ёки оғзаки ҳужжатлар билан тасдиқланиши шарт эмас. Суннатни ҳужжалаштириш оғзаки ва ёзма нақллар билан қўллаб-қувватланган. Шунга қарамасдан, II асрнинг охирида биз китоб шаклида биринчи кенг ривоятлар тўпламини кўрамыз. Кейинги асрларда ҳадиснинг олти диний ишончли тўпламлари мавжудлиги умумий одатда қабул қилинди. Булар Саҳиҳи Бухорий, Саҳиҳи Муслим, Сунани Абу Довуд, Саҳиҳи Термизий, Сунани Ибн Можа ва Сунани Насоий эдилар.

Ҳадис танқидчилигининг дастлабки ривожланиши, аввало, занжирнинг тузилиши ва нақл ровийларини баҳолашга қаратилди. Ушбу соҳадаги мутахассислар маълум бир ҳадисни етказишдаги ишончлилик даражасини аниқлаш мақсадида нақл занжиридаги ровийларни ҳукм қилишлари мумкин бўлган жуда мураккаб тизимни ишлаб чиқдилар. Бу фан, раддия ва тасдиқ (*al-'adl wa al-tarjīh al-'adl wa al-tarjīh*) даъво қилинган ҳадисларни саҳиҳдан ҳаёлийгача таснифлашга ҳисса қўшган. Ишончлиликнинг энг юқори даражаси бу *мутавотир* (*mutawātir*) ҳолатига эришган ҳадисларни ўз ичига олади. Агар ҳадис *мутавотир* даражасида бўлмаса, у *оҳод* (*āḥād*) тоифасига кирган бўлади. Оҳод нақллари яна иккита тоифага бўлинган: “мақбул хабар” (*maqbul*), яъни қабул қилинган ва “*мардуд* хабар” (*mardūd*), яъни рад қилинган. Мақбул хабар, ўз навбатида, “*саҳиҳ*” (ишончли) ва “*ҳасан*”га (адолатли) бўлинган. Ҳадиснинг “*ҳасан*” ёки “*саҳиҳ*” бўлганлиги, асосан, занжирнинг яхлитлиги ва ровийларнинг занжирдаги баҳосига боғлиқ эди. Ушбу таъриф билан бирга занжир ва “*матн*”, яъни ҳадис занжири ва мазмуни ҳам ишончли бўлиши керак деган тамойил мавжуд эди. “*Матн*” ҳам ишончли бўлиши керак бўлса-да, ҳадисшунослар “*матн*”нинг таҳлил қилиниши мумкин бўлган тизимни ишлаб чиқишга эътибор бермадилар.

Мавжуд “*матн*” танқидлари Пайғамбарга (С.А.В.) тегишли аниқ қарама-қарши даъволарни ёки амалларни кўриб чиқиш учун ишлатилиши мумкин бўлган воситаларга қаратилган. Бироқ, яна бир кўшимча ёндашув нақлни белгилайдиган муайян тамойилларни ўрнатишга асосланади. Бундай ёндашув саҳобалар ва кейинги авлодлар даврида қўлланилган эди.

Бирор тамойилга асосланган нақлни ҳукм қилиш саҳобаларнинг ўзлари вақти-вақти билан амал қиладиган нарса эди. Масалан, Бухорийнинг “*Исро ва меърож*” (тунги сайри) ҳақида айтган ривоятда Ойша (розияллоҳу анҳо) баъзи саҳобалар томонидан тузилган бу воқеанинг қиссасини Қуръон оятини бузганлиги асосида таҳлил қилган. Ривоятнинг тегишли қисми куйидагича:

Масруқдан ривоят қилинади: Мен Ойшага (розияллоҳу анҳо) айтдим: “Эй она! Муҳаммад Пайғамбар Раббини кўрганми?” Ойша (розияллоҳу анҳо): “Сен айтган сўзлар сочларимни тикка қилади! Билингки, агар кимдир сизга қуйидаги учта нарсадан бирини айтса, у ёлғончидир: Кимки Пайғамбар Худо билан кўришган деса, гуноҳкор, бўҳтончи бўлади”, деди. Сўнгра Ойша (розияллоҳу анҳо) оятни ўқиди: “Кўзлар Уни идрок эта олмас, У кўзларни идрок этар. У латиф ва хабардор зотдир”. (6:103) “Аллоҳ башар билан гаплашмоғи бўлмаган, магар *вахий* орқали, ёки парда ортидан ёхуд элчи юборади...” (42:51)

Расулulloҳ (С.А.В.) тунги сайрда Раббини кўрган, деган даъво қилувчиларга Ойшанинг (розияллоҳу анҳо) кучли тили (“гуноҳкор, бўҳтончи” иборасини ишлатган ҳолда) унинг оятларни тушунишига асосланади: “Кўзлар Уни идрок эта олмас...” ва “...гаплашмоғи бўлмаган, магар *вахий* орқали, ёки парда ортидан...” Ойшанинг (розияллоҳу анҳо) фикрига кўра, нима бўлганини тасвирлашда баъзилар томонидан шакллантирилган нарса Қуръонга аниқ зид бўлган ва шу тариқа Қуръон тамойили асосида рад этилиши лозим эди. Ойшанинг хулосасига зид келиши мумкин бўлган асослилик, далиллар ва исботлар шубҳа остига олиниши мумкин ва аслида

шундай бўлган эди. Бироқ, гап шундаки, у ривоятни ўзи чиқариб олган ва аниқ ифодаланган баъзи тамойиллари асосида баҳолаган.

Принципи ёндашувдан фойдаланиш одатда илоҳиёт соҳасида учрайди. Кўплаб илоҳиётчилар Худо ҳақида гапирадиган Қуръон оятлари ҳамда ҳадислар билан ишлашда муайян методикани қабул қилганлар. Худо ҳақидаги ҳақиқий (аниқ) билим Қуръонга ва *мутаवотир* ҳолатига эришган ҳадисларга асосланиши керак эди. Масалан, Бухорий ва Муслим ривоятларида Аллоҳнинг “кулгани” ҳақида зикрлар топамиз. Ибн ал-Жавзийнинг фикрича, кулги бу одамлар қиладиган нарсадир ва шунинг учун уни Худога тегишли деб тушуниш мумкин эмас. У бу нақлларни инсон кулганда содир бўладиган нарсалар билан изоҳлаган, сўнгра уларни шунга қараб талқин қилган. У шундай дейди: “Одамларни қамраб олган кулги бу кимдир оғиз билан қопланган тишларни кўрсатганда бўлади. Аммо бу Худога нисбатан имконсиздир, У Қуддус ва Азиз. [Шу боис] буни “Худо Ўзининг сахийлиги ва раҳм-шафқатини кўрсатди” деб талқин қилиш керак.

Холид Абу Эл Фадлнинг сўзларига кўра, ҳадис ривоятида иштирок этишда ровийларнинг ролини ажратиб бўлмайди. Бошқача қилиб айтганда, биз бизга етказган нарса Пайғамбарнинг айтганларини ўз ичига олиши мумкин ва биз буни ҳадис матнига қасдан ёки билмасдан ҳисса қўшган инсонлар орқали эшитганмиз. Эҳтимол, кимдир ривоятни тушунишга ва танловга ранг берадиган ўз шароитлари ва нотўғри тушунчаларига асосланиб, нақлни маълум тарзда айтиб берган. Бундан ташқари, бу нақллар мавжуд ҳуқуқий тузилмаларга бирлаштирилган бўлиб, бунинг натижасида баъзилари бу нақлга бошқаларга нисбатан кўпроқ аҳамият берган бўлиши мумкин. Фадлнинг фикрига кўра, ривоят занжиридаги муаллиф ташаббусига эътибор бермаганда, Пайғамбар бирон бир нарсани эълон қилган деб шунчаки даъво қилиш мумкин, деб ўйлаш ҳақиқатдан йироқ. Муаллиф ташаббуси кўриб чиқилганда Пайғамбар сўзлари кучлироқ таъсир ёки камроқ кучли таъсир кўрсатиши мумкин.

Бундан ташқари, нафақат ривоятлар занжирида ўзларининг нотўғри тушунчалари билан бўлганларни баҳолашлари, балки саҳобаларнинг ўзлари ҳам танқид қилинмоқда. Фадл томонидан илгари сурилган бу мулоҳаза қатори Ибн Ҳажар томонидан тузилган умумий қабул қилинган “*Аҳл ас-Сунна барча [саҳобалар] “удул”* (*‘udūl*), яъни ростгўй эканликларини бир овоздан тасдиқлайдилар”, деган тамойилини шубҳа остига олади. “*Адалаҳ*” (*‘Adālah*) ҳақиқатдан атайлаб оғиш бўлмаган демакдир. Бу уларнинг беайб (адашмайдиган) эканлигини англатмайди (баъзилар бундай тушунишлари мумкин), аксинча улар ҳақиқатдан атайлаб четга чиқмаганлар.

Фадл маълум бир ҳадисни баҳолаш учун ишлатилиши мумкин бўлган фойдали тамойил ёки воситани таклиф қилади. Ушбу тамойил шундан иборатки, кучли ижтимоий таъсирга эга бўлган ва ўзига хос қонуний мажбуриятдан ташқарида бўлган нақллар учун олий меъёр қўлланилиши керак. Агар олимлар маълум бир нақлга дуч келганда одамни тўхтатишга ва уни кўпроқ билиб олишга мажбур қиладиган баъзи бир асосий тамойилларни белгиласалар, унда одам ҳақиқий тўпламда муайян бир ҳадисни топиб, тезкор ҳукмни назорат қилиши мумкин.

Тўққизинчи боб

Исломий нуқтаи назардан ажралишдан кейинги молиявий кўмак

Муҳаммад Одам Эл Шайх (Mohamad Adam El Sheikh)

Қуйида муҳокама қилинган мавзу ажралишдан кейин молиявий кўмак ва уни Ислом ҳуқуқшунослигида тушунганимиздек, “*мутат ал-талоқ*”қа (*mut‘at al-ṭalāq*) бўлган муносабатидир. Бугунги кунда мусулмон дунёсида ҳукмрон бўлган илмий (схоластик) тушунча ва суд амалиёти шуни кўрсатадики, аёллар ажрашгандан кейин ҳар қандай моддий ёрдам, мулкий имтиёзлар ва ҳаттоки эр-хотин

хаётида тўпланган мол-мулкига эга эмаслар. Баҳона шуки, никоҳ пайтида эрлар томонидан бериладиган уй-жой, озиқ-овқат ва кийим-кечак, собиқ хотинлар никоҳдан кейин олишлари мумкин бўлган ҳар қандай улушни тўлиқ йўқотади. Ушбу тушунчага кўра, аёллар фақат “*идда ал-малоқ*” (*'iddat al-ṭalāq*) деб номланувчи кутиш даврида диний белгиланган уч ой давомида турмуш ўртоғидан кўмак ҳуқуқига эга.

Судандаги шариат судларининг собиқ судьяси сифатида, АҚШдаги энг йириқ исломий марказларидан бирининг собиқ доимий имоми, шунингдек, Шимолий Америкада йигирма йилдан кўпроқ вақт мобайнида Ислом ҳаками ва мусулмонлар жамоатининг арбитри сифатида мен бу каби кўплаб ҳолатлар билан учрашганман ва уларда қатнашганман. Ажралишдан кейинги молиявий кўмак учун Ислом қоидаларини эътиборсиз қолдириб, ажрашган аёлларга нисбатан адолатсизликка ва уларнинг азобланишига гувоҳ бўлдим. Ажрашган мусулмон аёлларга нисбатан Исломсиз ва ғайриинсоний муносабат менга чуқур таъсир кўрсатди ва мени ушбу масалани аёллар манфаати учун ўрганишга, шунингдек, бадал масаласида Исломнинг тўғри позициясини ўрганишга ундади.

Қуръоннинг энг қадимги шарҳловчиларидан бири, Имом ат-Табарий, Қуръонда ажралиш билан боғлиқ оятларига изоҳ бериб, “*мута*”га (ажралишдан кейинги моддий ёрдам ёки ажрашганидан кейин ажрашган аёлга тўлайдиган тўлов) нисбатан аёлларнинг ҳуқуқларини қаттиқ ҳимоя қилган. У шундай деди:

Ишончим комилки, ажралишдан кейин *мута* бу хотинидан ажрашган эр учун мажбурий тўлов. Шунингдек, унга “*мутат ал-малоқ*” (*mut'at al-ṭalāq*) тўлаш *вожиб* бўлади, худди унга маҳрни тўлаш *вожиб* бўлгани каби. Унга (хотинга), ёки унинг ваколатлиларига, ёки меросхўрларига тўламагунича (эр) бу мажбуриятдан озод қилинмайди. Бу “*мутат ал-малоқ*”, хотинга қайтарилиши керак бўлган бошқа қарзларга ўхшайди ва эр қамокқа олиниши ва унинг мол-мулки ажрашганидан кейин ажрашган хотини-

га тегишли “*мута*”ни тўламаганлиги туфайли сотилиши мумкин.

Абу ал-Фидо Исмоил ибн Касир “*мутат ал-талоқ*”ни шундай аниқлади: “*мута*” бу ажрашганлиги сабабли йўқотган нарсасини қоплаш учун эр томонидан ажрашган хотинига ўз имкониятига қараб тўлайдиган нарсадир. Ўз даврининг таниқли ҳуқуқшуносларидан бири бўлган Имом Фахруддин ар-Розий “*мутат ал-талоқ*” ихтиёрий эмас, балки мутлақо мажбурий деб ҳисоблаган ҳуқуқшуносларнинг фикрларини қўллаб-қувватлаган. Ислоннинг таниқли ҳуқуқшунослари ва уламоларидан бири Аз-Замахшарий ажрашгандан кейинги кўмак фақат жинсий алоқалардан олдин ажрашган аёллар учун мажбурий, бошқа ажрашганлар учун эса фақат маслаҳатдир, деб ҳисоблаган. Шайх Рашид Ризо ажрашган аёлларнинг ажралишдан кейинги кўмак ҳуқуқини ажрашган эрнинг мажбурий вазифаси сифатида маъқуллаган олимларни қўллаб-қувватлади.

Пайғамбар (С.А.В.) Қилаба қабиласидан Яҳёнинг ўғли Язиднинг қизи Умра номи билан танилган аёлга уйланган, аммо номаълум сабабларга кўра никоҳ амалга ошмаган. Ажрашгандан сўнг Расулulloҳ (С.А.В.) талоқдан кейинги ҳақли равишда қайтарилиши керак бўлган нарсани тўлаб, уни оиласига қайтариб юбордилар. Ушбу башоратли амалиётда, у Пайғамбарнинг уйида ўтказган қисқа вақтига қарамасдан, уни ўзгармас ажралиш ҳақида эълон қилганида, ажрашганидан сўнг Расулulloҳ (С.А.В.) унга “*мута*” берганини билиб оламиз.

Мусулмон ҳуқуқшунослар ажралишдан кейин молиявий кўмак ҳақида икки хил фикр юритади. Баъзи ҳуқуқшунослар бунини Ислоний фармонларнинг биринчи тоифасида мажбурий (*вожиб*), баъзилари иккинчи тоифадаги фармонларда тавсия этилган (*mundūb*) деб ҳисоблашади. Бироқ, амалий нуқтаи назардан, мусулмон ҳуқуқшунослар ажралишдан кейинги кўмакни мажбурий деб ҳисобламайдилар. Ҳатто бунини Аллоҳнинг мажбурий буйруғи эканлигига ишонганлар ҳам уни ҳимоя қилмайдилар ва бундан ташқари, уни

қўлламайдилар. Ушбу тамойил деярли бутунлай эътибордан четда қолмоқда ва урф-одатлар қолдиқлари остига кўмилади. Замонавий жамиятда кўплаб аёллар ўзларини ва фарзандларини боқиш учун ўзларига ғамхўрлик қилишлари ва пул топишлари лозим. Бундай шароитда ажрашиш учун товон пули янада муҳимроқ бўлади, чунки катта оила тизимининг хавфсизлиги тезда бузилмоқда. Бугунги кунда, кўп ҳолларда, ажрашган аёлларда бошпана йўқ ва ўзларини ва болаларини боқиш учун моддий имкониятларига эга эмаслар.

Афсуски, бизнинг ҳуқуқшунос ўтмишдошларимиз ажрашгандан кейин моддий ёрдамни баҳолаш бўйича бизга жуда чекланган меърос қолдирдилар ва мулкни ҳал қилиш бўйича деярли ҳеч нарса қолдиришмади. Таърифларнинг аксарияти Абдуллоҳ ибн Аббос ва Ҳасан ибн Али сингари Пайғамбар саҳобаларидан олинган эди. Ёки Пайғамбарнинг (С.А.В.) ўзи билан боғлиқ бир ҳолат бор, у жинсий алоқалардан олдин хотинларидан бирини талоқ қилган, унга “*мута*” берган, шунингдек, Абу Усайддан уни унинг оиласига олиб боришни сўраган.

Мусулмон ҳуқуқшунослар Қуръон ва суннатда аниқ белгилаб қўйилганидек, ажралишдан кейинги кўмакни (*mut'at al-talāq*) қайта тиклашда фаол иштирок этишлари лозим. Замонамизда ажрашгандан кейин кўмакдан фойдаланишни ошириш учун кўплаб сабаблар бор. Бу муқаддас китобнинг бир қатор оятларида айтилганидек, Аллоҳнинг буйруғидир. У суннат, Пайғамбар саҳобалар ва издошлари томонидан қўллаб-қувватланган ва тасвирланган эди. Бу умуман олганда ҳамма учун ва хусусан аёллар учун адолатнинг чуқур илдиз отган Исломий тамойилнинг бир намоёнидир. Бу тамойил вояга етмаган болалар, асосан ўзбошимчалик билан субъектив ажралишларнинг биринчи қурбонлари манфаатларига жавоб беради.

Бундан ташқари, у ажрашган аёллар (яъни, бугун ёрдам сўраб бақираётган, аммо ёрдамни олмаганлар) қурбони бўлиши мумкин барча турдаги зарарнинг олдини олиш воситаси бўлиб хизмат қилади. Ниҳоят, бу Арафа куни Расулulloҳнинг (С.А.В.) ҳаж билан

видолашув хутбаси сифатида танилган маросим пайтида умматларига берган тавсияларининг амалга оширилиши. Бу масалалар асосий ва муҳим аҳамиятга эга, улар одамларнинг ҳаётига таъсир қилади ва узоқ муддатли оқибатларга олиб келади. Шу боис, мен мусулмон ҳуқуқшуносларни ушбу пайдо бўлаётган чақириққа тўлиқ жавоб беришга, шунингдек, Ислом шариати адолатини барча масалаларида қўллашга ва аёлларнинг барча ҳуқуқларини ҳимоя қилишга чақираман.

Ўнинчи боб

Ғарбнинг Исломни ўрганишига мусулмонлар ёндашуви Халил Муҳаммад

2001-йилнинг 11-сентябрь воқеаларидан сўнг, дин номидан сохта равишда қилинган терроризмнинг даҳшатли намоёнларидан бири сифатида Ғарбда исломофобия нафақат оммавий ахборот воситалари ва илмий доираларида, балки мусулмонларнинг шахсий ҳавфсизлиги таҳдидининг ўсишида ҳам кучайган эди. Америкада оммабоп ОАВ ва академик дунё ўртасидаги зарарли алоқани ҳисобга олиб, хийла-найранг исломофобияси билан жуда ажралиб турадиган ғайратли миллатчилик билан қамраб олинган Ислом ҳақида қўпол умумлаштириш ва соддалаштиришларни тушуниш осон. Диншунослик асосларини ривожлантирмасдан ва етарли атамашуносликни тузишга қодир бўлмаган ҳолда, ОАВ ва академик доиралар кўпинча диний муҳитда мусулмон бўлмаган, камситувчи, сиёсий янги сўзлар ва иборалардан фойдаланиш қурбони бўлиб, Исломнинг салбий тимсолларини кучайтирмоқда. Қуйида ушбу муаммонинг Қуръонга нисбатан айрим мисоллари келтирилган. Ҳикоя (нарратологик) таҳлилига эътибор қаратиб, мусулмон тадқиқотчилари айрим нотўғри ғояларни рад этиб, динининг салбий тимсолларини бартараф этишда муҳим роль ўйнаши мумкин.

Исломиё ва диний тадқиқотлар ўртасида ғоят катта фарқ мавжуд. Диннинг турли бўлимларида ишлайдиган кўплаб “исломчилар” диний мутахассислар эмас ва шунинг учун улар одатда диний назария ва терминологияни яхши билишмайди. Баъзи мусулмон профессорлар ҳатто исломшуносликка ҳам ўқимаганлар. Улар араб бўлганликлари сабабли ёки Исломдан дарс бера олишларини даъво қилганлари учун бу мавзу бўйича лекторлар бўлишди. Кўп ҳолларда улар араб тилини ҳам билишмайди. Энг долзарб муаммолардан бири шуки, кўплаб мусулмон профессорлар ё ўзларининг мазҳабий ёки диний хурوفотларини келтирадилар ва ўз мавзуларига холис ёндашмайдилар. Бундан ташқари, исломшуносликни дин доирасида интизом сифатида такомиллаштиришга катта эҳтиёж бор ва бу борада бир нечта тадқиқотлар ўтказилди.

Пост-маърифатли Германияда динни ўрганиш Religionwissenschaft, яъни диншунослик сифатида бошланди, кейинчалик Wissenschaft des Judentums (Яхудий тадқиқотлари) ва Islamwissenschaft (Исломшунослик) кичик бўлимларини яратди. Бироқ, бу кичик бўлимлар ўртасидаги ягона фарқ марказ дини деб ўйлаш нотўғри. Илк Islomwissenschaft билан боғлиқ бўлган энг машҳур исмлар: Георг Фрейтаг, Антуан Исаак Сильвестр де Саси, Абрахам Гейгер, Густав Вейль, Теодор Нельдеке, Алоис Шпренгер ва Игнац Гольдзихер (Georg Freytag, Antoine Isaac Silvestre de Sacy, Abraham Geiger, Gustav Weil, Theodor Nöldeke, Aloys Sprenger, and Ignaz Goldziher). Уларнинг барчаси мусулмон бўлмаган ва Исломни ўрганишда ўша вақтдаги марҳаматли шарқшунослик нуктаи-назарини қўллаган.

Диний тадқиқотлар соҳаси ниҳоятда ривожланди ва Исломга очик танқидий ёндашув деярли тарк этилди. Аммо шунга қарамай, Ғарб Исломшунослигидаги энг машҳур назариялар ва матнлар ҳанузгача асосан атайлаб ёки билмасдан муаммоли терминларни ихтиро қилган олимларнинг асарларига асосланган. Бу атамалар орасида “фундаменталист”, “радикал” ва “центрист” каби сўзлар мавжуд. Ҳозирги кунда “фундаменталист” бу ашаддий анъанавий экстремистлардан тортиб, зўравон анти-америкалик экстремистларига қадар ҳамма учун умумий атамадир. “Фундаменталист”, “радикал”

ва “центрист” атамалари кутблашиш ва даҳшатли нотўғри тушунчага олиб келиши мумкин бўлган белгиларни ўрнатиш учун мўлжалланган. Ғайримусулмонлар мусулмонларни конференцияларда “мўътадил мусулмонлар” сифатида намойиш қилганда, бу таъриф бир хил қарашларга эга бўлмаган бошқа мусулмонларнинг ҳаддан зиёд фанат эканликларини англатади.

Исломунослик диншунослик ҳимоясида олиб борилмагани учун, Қуръонни ўрганадиган мусулмон “мутахассислар” бунни кўпинча Ғарбнинг талқин қилиш тушунчаларини (ва тегишли изоҳловчи луғатни) билмасдан қиладилар. Мусулмон профессорлар ўз мавзуларига диний нуқтаи назардан ёндашсалар ҳам, уларнинг тақдимотлари одатда замонавийгача бўлган даврга қаратилган. Ал-Табарий, Ал-Замахшарий ва кўплаб мумтоз олимларнинг тафсилларини эшитишингиз мумкин, аммо Муҳаммад Ал-Ғазолий ёки Таҳа Алалвонийнинг замонавий мулоҳазалари ҳақида камдан-кам эшитасиз. Бундан ташқари, мумтоз ва замонавий мусулмон олимлари, турли жиҳатидан бўлса-да, логоцентризм, фаллоцентризм, ўқувчи жавоб танкиди, претеризм, презентизм, таъсирли алданиш, қасддан алданиш, герменевтик доира ва илоҳий амри назарияси каби ғояларни муҳокама қилдилар. Бироқ, уларнинг ғоялари тақдим этилганда, агар олим Ғарб атамасини билмаса, у параллель ўтказга олмайди ва керакли таққослашларни ошира олмайди.

Библия материаллари ва улар билан боғлиқ диний назариялар билан танишиб чиқа олмай, мусулмонлар кўпинча матнлараро боғланишларни ўрната олмайдилар. Содом ва Ғоморранинг вайрон бўлиши ҳақидаги воқеа бунга яққол мисолдир. Иброний Инжилда Иброҳим Лут қавмига илтижо қилиб, ўз ишини шу даражада билдирадики, Ибтидо китобида 18-суранинг охириги оятларида агар ўнта яхши одам бўлса, шаҳар илоҳий жазодан сақлаб қоладигандек туюлади. Агар Қуръон ўқувчиси ушбу ривоятнинг тафсилотларни (Қуръонда ифодаланмаган) 11:70-4да акс эттирган ҳолда келтирса, Лутнинг 11:78даги саволи ҳақиқатда бўлганидек қабул қилиниши мумкин: шунчаки ёлвориш эмас, балки илоҳий ваъдага жавобан маълум бир ҳаракатни қўзғатишга уриниш.

Иброҳим динларининг қиёсий мавзуларидаги дарсларда талабалар Қуръон оятларини ўрганишда тегишли Библия материалларини ўқиш билан бирга топилган фарқни ҳеч қачон эътибордан четда қолдирмадилар. Ғарб шарқшунослари тасавурида (ва маълум даражада баъзи мусулмонларнинг идрокида) яратилган Исломдаги ҳукм қилувчи, қатъий, тортишувчи Худо аслида кечиримли ва меҳрибон Раббийдир.

Исломшуносликнинг аянчли ҳолатини шарқшуносларга айблаш албатта осон бўлса-да, умуман исломшуносликка ва хусусан Қуръони Каримни ўрганишга янгича ёндашувгина мусулмонларни бу соҳага ҳар қандай мазмунли ҳисса қўшиши мумкин. Фазлур Раҳмон мусулмон илмида Исломнинг Муқаддас Китобига оид иккита асосий муаммони аниқлаб берди: бугунги кунда Қуръоннинг долзарблигини чинакам англамаслик ва бундай қараш анъанавий равишда қабул қилинган фикрлардан айрим нуқталарда четга чиқишидан қўрқиш. Муаммолар бир-бири билан боғлиқдир ва уларга Ғарб диншунослик тадқиқотлари нуқтаи назаридан ёндашиш ечими таклиф қилинади.

Ҳаммуаллифлар

ИСРАР АҲМАД ХАН, Қуръон ва суннат профессори, Халқаро Ислом университети, Малайзия.

ОИША МУСО, Исломшунослик профессори, Диншунослик кафедраси, Флорида халқаро университети, АҚШ.

МАҲМУД АЙУБ, Исломшунослик ва христиан-муслмон муносабатлари профессори, Хартфорд семинарияси, АҚШ. Тэмпл университетининг фахрий профессори, АҚШ.

ХОЛЕД ТРУДИ, Қуръон Герменевтикаси фалсафа доктори, Эксетер университети, Буюк Британия. Илмий ходим, Халқаро Ислом тафаккури институти, АҚШ.

МУҲАММАД АБУ-НИМЕР, Халқаро тинчлик ва можароларни ҳал этишда халқаро хизмат мактаби доценти, Америка университети, Вашингтон. Тинчликпарвар ва тараққиёт институти директори, АҚШ.

ИМАДЕДДИН АҲМАД, Джорджтаун университети профессори, Вашингтон, АҚШ. Озодлик минораси институти президенти ва асосчиси.

ДОВУД НАССИМИ, Исломшунослик фанлари доктори. Вашингтондаги муслмон ташкилотлари Кенгаши раисининг ўринбосари. Исломшунослик профессори, Фэйрфакс институти, Вирджиния, АҚШ.

САМИ КАТОВИЧ, Адвокат ва докторант, Тэмпл университети, АҚШ.

МУҲАММАД ОДАМ ЭЛ ШАЙХ, Ҳуқуқшунос ва Шимолий Америка Фикҳ Кенгаши аъзоси.

ХАЛИЛ МУҲАММАД, Исломшунослик бўйича профессор, Диншунослик кафедраси, Сан-Диего Давлат университети, Калифорния, АҚШ.

Халқаро ислом тафаккури институтининг китобларининг қисқача сериялари – бу институтнинг муҳим нашрларининг ихчам шаклда ёзилган, ўқувчиларга асл нусханинг энг муҳим мазмуни тўғрисида асосий тушунчаларни бериш учун яратилган қимматли тўпламидир.

Қуръон ва суннат мусулмон иймони, ҳаёти, қонуни ва ахлоқининг икки асосий манбаидир. Мусулмонлар учун Қуръон уларнинг иймонининг асоси, суннат эса уларнинг ахлоқининг асосидир. Улар биргаликда Худо қонунининг “шариат” (Shari‘ah) икки манбасини, кундалик ҳаётдаги фаровонлик ва бахт-саодатга, шунингдек, охираатдаги роҳат-фароғатга қўлланмани ташкил этади. Қуръон ва суннат моддий ва расмий жиҳатдан иккита мустақил манба бўлса-да, улар динамик муносабатлар билан ажралмас боғлиқдир. Қуръондаги қарорлари ва буйруқлари (*aḥkām*) Худонинг қонунини (*Shar‘*) тузади. Улар *сахих* суннатнинг кўрсатмалари билан тўлдирилган бўлиб, уларнинг обрўси фақат Қуръоннинг амрларидан кейин иккинчи ўринда туради. Қуръон мусулмонларга буюради: “...Пайғамбар сизга нимани берса, ўшани олинглар ва нимадан қайтарса, ўшандан қайтинглар...” (59:7)

Ушбу эҳтиёжга жавобан Халқаро ислом тафаккури институти олимларнинг Қуръон ва суннатни ўрганишлари учун ҳар йиллик ёзги мактабни чақирди. Бу жилдга киритилган ўнта мақола 2008-йилида биринчи ёзги институтнинг ишини ифодалайди. Ушбу тўпламни ташкил этувчи баёнлар аниқ бир мақсадга тегишли мунозараларга қаратилган. Тўплам Қуръон ва суннатга боғлиқ бўлган, умумий ва ақлий қизиқишга, шунингдек, актуаликка эга бўлган, муҳим мавзулардаги турли асарлардан иборат.